ΟΛΙΒΙΕ ΡΑΖΑΚ

Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Διονύσης Παπαδουκάκης

Εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΟΣ

ΟΛΙΒΙΕ ΡΑΖΑΚ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΟΣ

Το λιβάδι, το χαράκωμα, το στρατόπεδο

Μετάφραση
Διονύσης Παπαδουκάκης

ΒΑΝΙΑΣ / ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008

ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ / 4
Επιμέλεια σειράς: Ζήσης Σαρίκας, Κώστας Δεσποινιάδης, Λία Γυιόκα

Olivier Razac, *Histoire politique du barbelé*

Μετάφραση: Διονύσης Παπαδουκάκης

ISBN: 978-960-288-227-6

© La Fabrique éditions, 2000
© Για την ελληνική γλώσσα εκδόσεις Βάνιας, 2008

Κεντρική Διάθεση:
Αρμενοπούλου 26, 54635 Θεσ/νίκη, τηλ.: 2310219493
Πεσματζόγλου 5 (Στοά του βιβλίου, Αθήνα), τηλ.: 2103211097

e-mail: EKDOSISVANIAS@acn.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ολόκληρου ή μέρους του παρόντος βιβλίου με οποιοδήποτε μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....11

Ι-Τρεις ιστορικοί σταθμοί.....13
Αμερική, η περίφραξη του λιβαδιού.....15
Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, το χαράκωμα.....30
Το στρατόπεδο.....42

ΙΙ- Το συρματόπλεγμα και η πολιτική διαχείριση του χώρου...55
Ένα μεταίχμιο μεταξύ ζωής και θανάτου.....57
Φυλάγοντας το κοπάδι και φονεύοντας το ζώο.....65
Συρματόπλεγμα και επιτήρηση.....69

Τα συρματοπλέγματα σήμερα.....75

Σημειώσεις.....89

«Είναι η καλύτερη περίφραξη του κόσμου.
Ελαφριά σαν τον αέρα.
Πιο δυνατή από το ουίσκι. Λιγότερο ακριβή από τη σκόνη.
Όλη από ατσάλι και μήκους πολλών χιλιομέτρων.
Δεν γεννήθηκε το ζωντανό που μπορεί να την περάσει.
Κύριοι, δεχτείτε την πρόκληση και φέρτε τα γελάδια σας!»

Τζον Γουόρν Γκέιτς,
πωλητής συρματοπλέγματος
Τέξας, περί το 1870[1].

Εισαγωγή

Εδώ και πάνω από έναν αιώνα, το συρματόπλεγμα χρησιμοποιήθηκε και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρέως. Πράγματι, απαντάται σχεδόν παντού, στην ύπαιθρο γύρω από τους αγρούς και τα βοσκοτόπια, στην πόλη πάνω από τους τοίχους ή στις περιφράξεις των εργοστασίων, των στρατώνων, αλλά και στις αυλές των σπιτιών μερικών ανήσυχων νοικοκυριών. Το συναντούμε επίσης κατά μήκος των εθνικών συνόρων, στα πεδία μάχης, ή για να κρατηθούν απλώς υπό περιορισμό άνθρωποι, που πρόκειται να απελαθούν ή να θανατωθούν.

Ωστόσο, αυτό το αντικείμενο, που αντιστοιχεί στον στοιχειωδέστερο βαθμό μηχανικής κατασκευής, δεν φαίνεται να έχει εξελιχθεί περαιτέρω. Σε έναν αιώνα ιλιγγιώδους τεχνολογικής προόδου, τη στιγμή που η ισχύς ενός υπολογιστή καθίσταται αστεία μέσα σε δέκα χρόνια, και τα ξεπερασμένα αντικείμενα σχηματίζουν σωρούς στους σκουπιδότοπους της νεοτερικότητας, το ίδιο το συρματόπλεγμα δεν έχει αλλάξει σχεδόν καθόλου από τη στιγμή της εμφάνισής του. Ίσως επειδή παραμένει αρκετά αποτελεσματικό για το σκοπό που εξυπηρετεί, δηλαδή την οριοθέτηση του χώρου, τη χάραξη πάνω στο έδαφος γραμμών ενεργού διαχωρισμού.

Πράγματι, για την τελειότητα ενός εργαλείου εξουσίας, στην προκειμένη περίπτωση ενός εργαλείου χωρικής εγγραφής των σχέσεων εξουσίας, δεν έχει τόσο σημασία η τεχνική του εκλέπτυνση όσο η τέλεια οικονομική προσαρμογή του. Οι καλύ-

τεροι μηχανισμοί της εξουσίας είναι εκείνοι που δαπανούν τη μικρότερη δυνατή ποσότητα ενέργειας, υλικής και συμβολικής, για να παράγουν ορισμένα αποτελέσματα ελέγχου ή κυριαρχίας. Αυτή η αποτελεσματικότητα όμως μπορεί να επιτευχθεί πλήρως με πολύ απλά και λιτά αντικείμενα, όπως το συρματόπλεγμα, αφού ακριβώς αυτή η τεχνική ένδεια το καθιστά οικονομικό και εύκαμπτο εργαλείο, προσαρμόσιμο σε όλα τα είδη των μηχανισμών.

Αλλά το γεγονός ότι το συρματόπλεγμα γνώριζε πάντα επιτυχία δεν σημαίνει ότι παραμένει ακόμη στην αιχμή των τεχνολογιών διαχείρισης του χώρου. Σήμερα, διαγράφεται ένας προσανατολισμός που συνίσταται στο να επενδύει η εξουσία στον χώρο με τη μεγαλύτερη δυνατή διακριτικότητα. Πρόκειται όμως για κάτι τόσο καινούργιο; Το συρματόπλεγμα αντιστοιχούσε ήδη σε μια οπισθοχώρηση της εξουσίας από το υλικό πάχος της πέτρας, από τους ογκώδεις διαχωρισμούς· κάνοντάς το όμως αυτό, το συρματόπλεγμα ανάγγελλε την ίδια του την υπέρβαση, την έλευση μιας εποχής όπου το ίδιο θα ήταν υπερβολικά ορατό και βαρύ και θα έπρεπε να αντικατασταθεί από πολύ πιο «αιθέριες» τεχνικές, που θα ήλεγχαν το χώρο με πιο διακριτικούς μηχανισμούς. Με μηχανισμούς που χαράζουν άυλα όρια, όχι από ξύλο ούτε από πέτρα ή από μέταλλο, αλλά από φως, από κύματα, από αόρατες δονήσεις.

I-Τρεις ιστορικοί σταθμοί

Το συρματόπλεγμα βρίσκεται παντού και, από τη στιγμή της επινόησής του, χρησιμοποιήθηκε σε όλο τον κόσμο, με όλους τους τρόπους και με διαφορετικούς σκοπούς, ακόμη και αντίθετους. Γι' αυτό η ιστορία του φαίνεται εκ πρώτης όψεως διεσπαρμένη και η παρουσίασή της δυνητικά χαοτική.

Δεν πρόκειται λοιπόν να εκθέσουμε την ιστορία του συρματοπλέγματος, με την έννοια της παρακολούθησης κάθε σταθμού της εμφάνισής του, όποιος κι αν είναι αυτός, από την επινόησή του μέχρι σήμερα. Θα καταδείξουμε, αντίθετα, εκείνες τις περιπτώσεις της χρησιμοποίησής του που έχουν τις πιο σαφείς και μεστές νοήματος πολιτικές συνέπειες. Απ' αυτή την άποψη, τρεις ιστορικές εκδηλώσεις του μπορούν να θεωρηθούν παραδειγματικές: το αμερικανικό λιβάδι, το χαράκωμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και το ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης.

Πράγματι, σ' αυτές τις τρεις περιπτώσεις η χρήση του συρματοπλέγματος είναι καθαρή. Δεν προστίθεται απλώς σε άλλα στοιχεία, όπως, για παράδειγμα, όταν τεντώνεται πάνω σε έναν τοίχο, αλλά αποτελεί το βασικό υλικό που χρησιμοποιείται για να παράγει μια δεδομένη οριοθέτηση.

Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις, η χρησιμοποίησή του ξεπερνά κατά πολύ τον αρχικό του προορισμό (αγροτικό). Η χρησιμοποίησή του έχει, όντως, μια εμβέλεια άμεσα πολιτική, καθώς συμμετέχει ενεργά σε τρία δεινά: στη φυσική εξόντωση και κατόπιν στην εθνοκτονία των Ινδιάνων της Αμερικής, στο

αδιανόητο λουτρό αίματος του σύγχρονου πολέμου καθώς και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στις γενοκτονίες Εβραίων και Τσιγγάνων, δηλαδή στο κέντρο της καταστροφής που επέφερε ο ολοκληρωτισμός.

Αμερική, η περίφραξη του λιβαδιού

ΕΠΙΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

1874: σκοτεινή χρονολογία και ωστόσο αποφασιστικής σημασίας στην ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών. Ένας κτηματίας του Ιλινόις, ο J.-F. Glidden, αποκτά δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για το συρματόπλεγμα που επινόησε. Δεν είναι ο πρώτος που έκανε έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση, η επινόησή του όμως παρουσιάζει σημαντικά τεχνικά πλεονεκτήματα. Πρόκειται, πάντως, απλώς για δύο σύρματα και μια σειρά αγκαθωτών προεξοχών· μια αγκαθωτή προεξοχή είναι ένα κομμάτι σπειροειδούς σύρματος, με δύο λοξά κομμένα άκρα. Αρχικά, ο Glidden αρκέστηκε να σφίγγει κάθε προεξοχή σε ένα κεντρικό σύρμα, αλλά γρήγορα το σφίξιμο χαλάρωνε και οι προεξοχές μετακινούνταν κατά μήκος του σύρματος. Τότε λοιπόν είχε την ιδιοφυή ιδέα να ενισχύσει την κατασκευή του, τυλίγοντας ένα δεύτερο σύρμα γύρω από το πρώτο και τις προεξοχές του. Κατ' αυτό τον τρόπο οι τελευταίες συγκρατούνταν και το σύνολο ήταν πολύ πιο ανθεκτικό[2].

Πράγματι, τα τέσσερα πέμπτα των προτεινόμενων μοντέλων καινούργιων περιφράξεων από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής προέρχονται από το Middle West. Πρέπει να βρεθεί ένα οικονομικό μέσο για να περιφραχθούν τα χωράφια των κτηματιών που αρχίζουν να εισβάλλουν στις μεγάλες πεδιάδες δυτικά του Μισισίπι. Από το 1850 όμως, και ύστερα από δεκαετίες σταθε-

ρού εποικισμού, επιβραδύνεται σημαντικά η επέκταση προς τη Δύση εξαιτίας κυρίως της μορφολογίας του εδάφους τού εκτεινόμενου πέρα από τον 100ό μεσημβρινό που χωρίζει στα δύο τις Η.Π.Α. Τα εδάφη που περιλαμβάνονται μεταξύ του Μιζούρι και της οροσειράς των Βραχωδών Ορέων έχουν τη φήμη ότι είναι μη καλλιεργήσιμα, επειδή είναι άνυδρα και πολύ φτωχά σε ξύλο και πέτρα. Αυτή η «Μεγάλη Αμερικανική Έρημος» παραμένει ακόμη ανεκμετάλλευτη το 1850. Μόνον η μεταφορά του ωκεανού μπορεί ίσως να δώσει την εικόνα αυτού του ανεπαίσθητα ανάγλυφου τοπίου, η επιφάνεια του οποίου, καλυμμένη από ψηλό χορτάρι, αναδεύεται συνεχώς θυμίζοντας την κίνηση των κυμάτων. Λείο έδαφος πάνω στο οποίο γλιστρούν τα καραβάνια των πρώτων σκαπανέων αλλά ιδίως, αρκετά πριν από αυτούς, τα κοπάδια των βισόνων και οι Ινδιάνοι που τα κυνηγούσαν. Αυτή η εχθρότητα του εδάφους προς κάθε εκμετάλλευση και συνεπώς προς την εγκατάσταση ευρωπαίων αποίκων δεν θα αντισταθεί όμως για πολύ καιρό στις βλέψεις του λευκού ανθρώπου.

Η ψήφιση του Νόμου για τα Αγροκτήματα (Homestead Act) το 1862 επιβεβαιώνει τη βούληση της κυβέρνησης να επιταχύνει το ρυθμό της προώθησης προς τη Δύση, κάτω από την πίεση των φτωχών ακτημόνων αγροληπτών. Κάθε αμερικανός πολίτης μπορεί στο εξής να αποκτήσει δωρεάν δικαίωμα ιδιοκτησίας 80 εκταρίων δημόσιας γης, υπό τον όρο ότι θα τα καλλιεργεί. Αν και τα εδάφη αυτά μάλλον πλούτισαν τους ιδιωτικούς κερδοσκόπους, ιδιαίτερα τις εταιρείες σιδηροδρόμων, ο νόμος για τα Αγροκτήματα (Homestead Act) σηματοδοτεί το τελευταίο στάδιο του αμερικανικού εποικισμού. Μένει να καταστεί δυνατή ή τουλάχιστον παραγωγική η καλλιέργεια αυτών των έρημων και αφιλόξενων εδαφών.

Ήδη από το 1865, οι πεδιάδες αρχίζουν να αξιοποιούνται από τους μεγάλους κτηνοτρόφους του Τέξας, που επωφελούνται από το λείο έδαφος για να βοσκούν τεράστια κοπάδια «*long horns*»*, πηγαίνοντάς τα συγχρόνως στους σιδηροδρομικούς σταθμούς που εμφανίζονται στο βόρειο Τέξας (Αμπιλίν, Τσαϊέν κτλ.). Από εκεί, είναι γρήγορο και οικονομικό να τα κατευθύνουν ανατολικά (Κάνσας Σίτυ, Σαιντ Λιούις...), όπου η τιμή τους δεκαπλασιάζεται. Εκατομμύρια βοοειδή που οδηγούνται από καουμπόηδες κατακλύζουν έτσι επί είκοσι χρόνια την παλιά εδαφική επικράτεια των βισόνων και των Ινδιάνων, πλουτίζοντας μερικούς «βαρόνους» βοοειδών. Πολύ σύντομα όμως γίνεται αντιληπτό ότι η ελεύθερη βοσκή δεν είναι αποδοτική: τα κοπάδια εκτίθενται υπερβολικά στους κινδύνους του ταξιδιού και στη δριμύτητα του κλίματος. Και από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 η προώθηση προς τη Δύση των αγροληπτών που περιφράσσουν τα μικρά αγροτεμάχιά τους μειώνει τους χώρους βοσκής για τα βοοειδή, προκαλώντας πραγματικούς «πολέμους συρματοπλέγματος». «Η αυτοκρατορία των βοοειδών καταρρέει όσο γρήγορα γεννήθηκε. Και αν η κτηνοτροφία εξακολουθεί να ασκείται στις Μεγάλες Πεδιάδες, γίνεται τώρα με τρόπο πολύ λιγότερο περιπετειώδη και ειδυλλιακό[3]». Ωστόσο, παραμένει γεγονός ότι η σύντομη περίοδος του «*open range*», των κοπαδιών και των νομάδων καουμπόηδων, που έμελλε να γίνει κεντρικός μύθος της αμερικανικής ιστορίας, επέτρεψε την εκμετάλλευση των μεγάλων λιβαδιών, καθιστώντας τα έτσι λιγότερο απειλητικά, περισσότερο προσπελάσιμα.

Τέλος, πολλές καίριες τεχνολογικές καινοτομίες θα επιτρέψουν στους αγρολήπτες να εγκατασταθούν και να καλλιεργήσουν

*Στμ. Πρόκειται για μακρυκέρατες αγελάδες.

το «μεγάλο λιβάδι». Όπως φυσικά ο διηπειρωτικός σιδηρόδρομος, του οποίου η πρώτη ένωση γραμμών το 1869 θα έχει τεράστιες συνέπειες, καθώς συνέδεσε τα εδάφη της Δύσης με τα μεγάλα οικονομικά και βιομηχανικά κέντρα της Ανατολής και διευκόλυνε την κατάληψη των εδαφών που εκτείνονται κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών.

Ο σιδηρόδρομος δεν μπορεί όμως να λύσει όλα τα προβλήματα του εφοδιασμού σε πρώτες ύλες που είναι απαραίτητες στην προετοιμασία της αγροκαλλιέργειας, ιδιαίτερα τις δυσκολίες της περίφραξης των αγρών έτσι ώστε να προστατευτούν από τα κοπάδια, τα άγρια ζώα και τους Ινδιάνους. Η έλλειψη ξύλου, πέτρας και νερού, καθιστά υπερβολικά δαπανηρές τις παραδοσιακές λύσεις: τους χαμηλούς πέτρινους τοίχους της Νέας Αγγλίας, τους φράκτες από φυτά ή τους γραφικούς ξύλινους φράχτες (*rails*). Τα προχώματα, που κάποια στιγμή εξετάστηκαν ως πιθανή λύση, αποδεικνύονται επίσης αναποτελεσματικά. Γι' αυτούς τους λόγους η επινόηση του Glidden αντιπροσωπεύει μια αληθινή επανάσταση στη γεωργική εκμετάλλευση του λιβαδιού.

Το αγκαθωτό σύρμα είναι πραγματικά αποτελεσματικό στις ακραίες συνθήκες της Δύσης. Σε αντίθεση με το γυμνό σύρμα, ανθίσταται στη ζέστη, γιατί με τη συστροφή αποφεύγεται η χαλάρωση λόγω της επίδρασης της διαστολής, και είναι πολύ πιο δύσκολο να παραμορφωθεί ή να σπάσει. Οι σταθερά στερεωμένες αγκαθωτές προεξοχές αποδεικνύονται απολύτως αποτελεσματικές για να αποτρέψουν τα ζώα από το να παραβιάσουν τις περιφράξεις, χωρίς να τα τραυματίσουν. Αξίζει επίσης να αναφερθεί «η ελαφριά κατασκευή του που βοηθά και στη μεταφορά του· η γενική δυνατότητα εφαρμογής του, που δεν σταματά να επεκτείνεται· η ευκολία εγκατάστασής του· η διάρκεια

ζωής του, από τη στιγμή που θα τοποθετηθεί· και η προσαρμοστικότητά του για όλα τα είδη χρήσεων[4]».

Αλλά κυρίως, το συρματόπλεγμα του Glidden επιβάλλεται χάρη στο φτηνό κόστος παραγωγής του. Πράγματι, ο Glidden κατέθεσε, μαζί με ένα μοντέλο συρματοπλέγματος, και το αντίστοιχο μοντέλο μιας μηχανής, που επιτρέπει τη κατασκευή του σε σειρά. Αυτό το πράγμα κάνει από το 1874 στο εργοστάσιό του στο De Kalb. Το σύρμα πουλιέται περίπου δέκα δολάρια τα δέκα κιλά, και είκοσι χρόνια μετά η τιμή του έχει πέσει στο ένα δέκατο. Το 1871, μια έκθεση του Υπουργείου Γεωργίας εκτιμά ότι το κόστος περίφραξης 80 εκταρίων στο Φαρ Ουέστ ανέρχεται στα 640 δολάρια, δηλαδή οκτώ δολάρια ανά εκτάριο. Το 1897, με το συρματόπλεγμα του Glidden υπολογίζουμε ότι η περίφραξη ενός Homestead κοστίζει πέντε δολάρια το εκτάριο και γρήγορα οι τιμές πέφτουν κι άλλο. Συνεπώς, η παραγωγή συρματοπλέγματος (η οποία στο μεταξύ αναλήφθηκε από την American Steel και τη Wire Company, και αργότερα, τον 20ό αιώνα, από την United States Steel) ανεβαίνει από 270 τόνους το 1875 στους 135.000 τόνους το 1901. Έτσι, η σημασία του συρματοπλέγματος για την αμερικανική ιστορία είναι τέτοια που μπορεί κανείς να αποφανθεί ότι «δεν ήταν ούτε οι σιδηρόδρομοι ούτε οι νόμοι για τη γη εκείνοι που επέτρεψαν την προώθηση του αγρολήπτη πέρα από το Μιζούρι, αλλά σαφώς το συρματόπλεγμα[5]».

Ο χώρος όμως δυτικά του Μιζούρι δεν είναι ακατοίκητος. Εάν ο εποικισμός πέρα από τα Βραχώδη Όρη έλαβε χώρα κάτω από την ώθηση της «εξόρμησης για χρυσό», οι μεγάλες πεδιάδες μεταξύ των Βραχωδών Ορέων και του Μιζούρι εξακολουθούν να ανήκουν στους τελευταίους ελεύθερους Ινδιάνους των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η ΜΕΘΟΡΙΟΣ ΠΡΟΧΩΡΑ, ΟΙ ΙΝΔΙΑΝΟΙ ΥΠΟΧΩΡΟΥΝ

Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, ο συνολικός πληθυσμός δεκατριών αγγλικών αποικιών υπερβαίνει τα δύο εκατομμύρια κατοίκους. Από την πλευρά τους, οι Ινδιάνοι γνωρίζουν μια σημαντική αναζωογόνηση ύστερα από χρόνια εδαφικής υποχώρησης και δημογραφικής αποδυνάμωσης. Ξαναοργανώνουν την κοινωνία τους ενσωματώνοντας το δεδομένο του αποικισμού για να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο. Ένα από τα σημεία αυτής της εξέλιξης είναι η δημιουργία συνομοσπονδιών – η συνομοσπονδία των Ιροκέζων από τα μέσα του 17ου αιώνα στην περιοχή των Μεγάλων Λιμνών και, αργότερα, πιο πολύ προς το νότο, η συνομοσπονδία των Κρικ. Έτσι διαγράφεται μια ξεκάθαρη αντίθεση μεταξύ δύο συνεκτικών συνόλων: από τη μία πλευρά οι ευρωπαϊκές αποικίες που γίνονται το 1776 ανεξάρτητο και ήδη ισχυρό κράτος και, από την άλλη, ισχυρά έθνη Ινδιάνων με επίγνωση των κινδύνων που πρόκειται να αντιμετωπίσουν. Η ζώνη επαφής μεταξύ αυτών των δύο οντοτήτων μπορεί έτσι να γίνει αντιληπτή σαν μια μεθόριος, μια γραμμή ακραίας οριοθέτησης, όχι απλώς εδαφικής, αφού χωρίζει δύο πολιτισμούς, δύο κόσμους.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, η «μεθόριος» αντιστοιχεί περίπου στη γραμμή που διαγράφεται από τα Απαλάχια Όρη. Σαράντα χρόνια μετά ακολουθεί το ρου του Μισισίπι. Αυτή η επέκταση υποστηρίζεται τότε από την πολιτική του Τζέφερσον του «ή το ένα... ή το άλλο...». «Δεν απομένει [...] πια [στους Ινδιάνους] άλλο από το να ενσωματωθούν, συν τω χρόνω, σε εμάς και να γίνουν πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών ή, αλλιώς, να πάνε να εγκατασταθούν στην άλλη πλευρά του Μισισίπι. Χωρίς

καμιά αμφιβολία, η πρώτη λύση συνιστά το ευτυχέστερο τέλος της ιστορίας τους[6]».

Διότι, με την εξέλιξη του συσχετισμού δυνάμεων υπέρ της Ένωσης, εμφανίζεται η φιγούρα του Ινδιάνου-θύματος η οποία θα υποστεί μια διπλή μεταχείριση. Θα επισημανθούν, δηλαδή, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει για να ενταχθεί στον δυτικό πολιτισμό, συνεπώς ο θανάσιμος κίνδυνος που αντιπροσωπεύει γι' αυτόν τούτη η ενσωμάτωση, και συγχρόνως θα αναζητηθεί μια λύση του προβλήματος αυτού με την παραχώρηση στις φυλές προστατευόμενων και φυλασσόμενων γι' αυτό τον σκοπό εδαφών. Έτσι, λαμβάνουν χώρα μεγάλοι εκτοπισμοί πληθυσμών, βασισμένοι στην «εθελοντική» εγκατάλειψη από τους Ινδιάνους του δικαιώματός τους επί της γης, που «αντισταθμίζεται» με την παραχώρηση «απαραβίαστων» περιοχών (réserves)* δυτικά του Μισισίπι. Κατ' αυτό τον τρόπο, νόμιμα και με ήσυχη συνείδηση (οι εμπνευστές αυτής της πολιτικής επιδιώκουν πάνω απ' όλα να σώσουν τους Ινδιάνους από τους Λευκούς), ολόκληροι πληθυσμοί μετακινούνται σε πολύ μεγάλες αποστάσεις και εγκαθίστανται σε αφιλόξενα εδάφη, κατειλημμένα από άλλες φυλές, που συχνά δεν τους καλοδέχονται.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, η επιτάχυνση της προώθησης προς τη Δύση, κυρίως χάρη στο σιδηρόδρομο και στις περιφράξεις με

* Σ.τ.Μ.: réserve: Πρόκειται για περιοχή, η διαχείριση της οποίας εκχωρείται σε φυλή Ινδιάνων συνήθως κατόπιν συμβάσεων μεταξύ Λευκών και Ινδιάνων ή προεδρικού διατάγματος και τελεί υπό την εποπτεία του Γραφείου Ινδιάνικων Υποθέσεων. Οι Ινδιάνοι έχουν περιορισμένη κυριαρχία επί της γης, ωστόσο συχνά επιτρέπεται η κατασκευή καζίνο και η τουριστική της εκμετάλλευση.

συρματόπλεγμα, σηματοδοτεί το τέλος της αντίστασης των Ινδιάνων και της ύπαρξής τους ως εθνών. Τώρα, πρόκειται να τους κάνουν αμερικανούς πολίτες. Επομένως, η φυλή πρέπει να καταστραφεί, στο βαθμό που η κοινοτική πραγματικότητά της ανθίσταται στην καινούργια ατομική και ιδιωτική καταστατική θέση του Ινδιάνου. Το ενσωματωμένο άτομο-Ινδιάνος θα παραχθεί από την καταστροφή του ως Ινδιάνου. Το νέο σχέδιο ενσωμάτωσης που εισάγεται από τους ανθρωπιστές μεταρρυθμιστές, που ειλικρινώς ανησυχούν για την τύχη των Ινδιάνων, αποβλέπει λοιπόν στο να τους μετατρέψει σε καλούς κτηματίες, προσηλωμένους στην έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας.

Το κύριο μέρος του σχεδίου αυτού είναι ο νόμος Dawes Act, που ψηφίσθηκε το 1887, ο οποίος επιτρέπει στον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών να μοιράσει σε κλήρους τα ινδιάνικα εδάφη χωρίς να συμβουλευτεί τους κατόχους (ένα είδος υποχρεωτικού Homestead Act). Σε μια δεδομένη προστατευόμενη περιοχή, κάθε οικογένεια λαμβάνει 80 εκτάρια για να τα καλλιεργήσει, ενώ το υπόλοιπο έδαφος μπορεί να καταλαμβάνεται από λευκούς κτηματίες. Λύση διπλά αποτελεσματική, που επιτρέπει την καταστροφή των θεμελίων της ινδιάνικης κοινωνίας, υπόλειμμα του παρελθόντος, διαρκή ύβρη για μια νεοτερικότητα βασισμένη στην παραγωγικότητα, και συγχρόνως επιτρέπει την αξιοποίηση εδαφών και ανθρώπων έως τότε αχρησιμοποίητων, κάτι που συνιστούσε απαράδεκτη σπατάλη ενέργειας. «Εντούτοις, οι Ινδιάνοι δεν είχαν ακόμη υποψιαστεί, πριν από τον ερχομό των Λευκών, ότι η γη θα μπορούσε να ανήκει σε κάποιον ξεχωριστά και να μην αποτελεί το κοινό αγαθό όλων εκείνων που ζουν στην επιφάνειά της [...]. Η ινδιάνικη φυλή κατοικούσε σε μια εδαφική επικράτεια που εναρμονιζόταν με τις ανάγκες και τον αριθμό του

πληθυσμού της, χωρίς να γεννάται γι' αυτήν ζήτημα συνόρων ή περιφράξεων»[7].

Έτσι, ύστερα από τη φυσική εξόντωση, η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών για τους Ινδιάνους, εφεξής «ανθρωπιστική», προσανατολίζεται στην πολιτισμική καταστροφή, την εθνοκτονία. Ο Willam Jones, επίτροπος για τις ινδιάνικες υποθέσεις μεταξύ του 1897 και του 1904, «διατεινόταν ότι το σύστημα του τεμαχισμού σε κλήρους ήταν "η λύση του ινδιάνικου προβλήματος" και αποκαλούσε το Dawes Act "ισχυρή μηχανή κονιορτοποίησης για την καταστροφή της φυλετικής μάζας"[8]». Παρά την ποικιλία των καταστάσεων που δημιουργεί το Dawes Act, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε ένα συνολικό περίγραμμά του. Ένας μεγάλος αριθμός φυλών ή ομάδων, προκειμένου να διαφυλάξουν τον τρόπο ζωής τους, αρνούνται να γίνουν κάτοχοι των κλήρων τους, οι οποίοι έτσι γρήγορα τίθενται προς πώληση. Αυτοί οι «ανυπότακτοι» αποσύρονται τις περισσότερες φορές στα πιο φτωχά, άρα και λιγότερο εποφθαλμιούμενα, τμήματα των προστατευόμενων περιοχών τους. Πράγματι, «στους Ινδιάνους δεν άρεσε καθόλου η ιδέα της περίφραξης των εδαφών, ακόμη και σε ειρηνικές συνθήκες, και όταν διαπίστωσαν πώς το συρματόπλεγμα απειλούσε να κυκλώσει τους καταυλισμούς τους και να αχρηστεύσει τους κυνηγότοπούς τους, το απέρριψαν απερίφραστα. Επιπλέον, οι παραδοσιακές πολεμικές τακτικές τους (αιφνιδιαστικές επιθέσεις και μάχες σώμα με σώμα) δεν μπορούσαν πια να εφαρμοστούν [...]. Και επειδή εμφανίζονταν ολοένα περισσότερες περιφράξεις και επισκευάζονταν όσες κόβονταν, οι Ινδιάνοι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να πάνε αλλού· τους έβλεπες όλο και λιγότερο εκεί όπου αφθονούσαν οι έποικοι και οι περιφράξεις τους[9]». Όσο για εκείνους που υποτάχτηκαν στην

εφαρμογή του Dawes Act, οι περισσότεροι γνώρισαν την αποτυχία, επειδή ήταν αποθαρρυμένοι από την κατάρρευση της κοινοτικής φυλετικής οργάνωσης, επειδή μειονεκτούσαν λόγω της κακής ποιότητας των εδαφών τους, και επειδή ήταν αποστερημένοι από κάθε κεφάλαιο και τσακισμένοι από τον αδυσώπητο και συχνά ανέντιμο ανταγωνισμό των Λευκών.

Ενώ οι Ινδιάνοι σπάνια επιθυμούν ή διαθέτουν τα μέσα για να περιφράξουν τα αγροτεμάχιά τους, οι λευκοί κτηματίες και κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούν ευρέως το συρματόπλεγμα για να προστατέψουν το έδαφος που κατέχουν ή νοικιάζουν και ενίοτε εισχωρούν πολύ στο μη περιφραγμένο έδαφος των ινδιάνικων φυλών. Στις πεδιάδες του βορρά, το 1903, ένας κτηνοτρόφος, ο Ed Lemmon, μισθώνει και περιφράσσει μια έκταση 350.000 εκταρίων στην προστατευόμενη περιοχή των Σιού του Standing Rock[10]. Πρόκειται για ένα ακραίο αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι Ινδιάνοι θα διασκορπιστούν στην ίδια τους τη γη και θα περικυκλωθούν από τα κλειστά και εχθρικά κτήματα ενός λαού που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, θέλει να τους δει να εξαφανίζονται. «Από εκείνη τη στιγμή, οι Ινδιάνοι δεν βρίσκονται καν σε έναν περίκλειστο χώρο. Στις προστατευόμενες περιοχές, βρίσκονται σε έναν κατακερματισμένο και περιφραγμένο χώρο, κάτω από μια στρατιωτική επίβλεψη που στοχεύει να τους ακινητοποιήσει και να τους διασπάσει πλήρως. Κάθε έξοδος πρέπει να αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης, και μάλιστα σε ατομικό επίπεδο [...]. Στα ιδιωτικοποιημένα εδάφη τους, [...], οι Ινδιάνοι βρίσκονται διασκορπισμένοι μέσα στους κόλπους μιας κοινότητας που τους περικυκλώνει με τα βλέμματα και τον τρόπο ζωής της. Φυλακή τεμαχισμού, φυλακισμένα τεμάχια[11]».

Οι Ινδιάνοι υφίστανται έτσι την αποτελεσματικότητα των συρματοπλεγμάτων με δύο τρόπους. Από τη μια μεριά, το συρματόπλεγμα ευνοεί με αποφασιστικό τρόπο το κλείσιμο του συνόρου, πράγμα που σημαίνει την κατάληψη και την οικονομική εκμετάλλευση της γης. Και, από την άλλη μεριά, το συρματόπλεγμα διευκολύνει, από τα τέλη του αιώνα, τον τεμαχισμό σε κλήρους των λιγοστών ινδιάνικων εδαφών που απομένουν. Τεμαχίζει και περικλείει το χώρο και σπάει την κοινοτική δομή της ινδιάνικης κοινωνίας. Το συρματόπλεγμα μετατρέπει τον γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο των Ινδιάνων σε εχθρικό περιβάλλον, όπου ο νομαδισμός και το κυνήγι καθίστανται αδύνατα, και σε ξένο τόπο όπου ο φυλετικός τρόπος ζωής της φυλής είναι αδιανόητος. Κοντολογίς, δημιουργεί τις συνθήκες της φυσικής και πολιτισμικής εξαφάνισης του Ινδιάνου.

ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΑ, ΜΥΘΙΚΗ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΓΟΥΕΣΤΕΡΝ

Η Δύση έγινε αμερικανικός μύθος τη στιγμή ακριβώς που δεν υπήρχαν πια ούτε «μεθόριος» ούτε καουμπόηδες ούτε «*open range*» ούτε ελεύθεροι Ινδιάνοι. Μολονότι υπάρχουν πολλές πιθανές ερμηνείες της σχέσης μεταξύ της πραγματικότητας της μεθορίου και του μύθου της Δύσης που τη διαδέχτηκε, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο μύθος αυτός σηματοδοτεί ένα αίσθημα απώλειας, της απώλειας μιας ξεχωριστής μορφής κοινωνίας, της οποίας η πρωτοτυπία συνίστατο από έναν κατακτητικό δυναμισμό και από την επαφή με το άγνωστο. Το αίσθημα της απώλειας αυτής γρήγορα έλαβε τις διαστάσεις πολιτικού μύθου. «Η Δύση είναι περισσότερο μια μορφή κοινωνίας παρά μια γεωγρα-

φική περιοχή. Ο όρος αναφέρεται σε μια περιοχή οι κοινωνικές συνθήκες της οποίας προκύπτουν από τον μετασχηματισμό παλαιών θεσμών και ιδεών κάτω από την επήρεια των ελεύθερων εδαφών. Αυτός ο μετασχηματισμός δημιουργεί ένα καινούργιο περιβάλλον, προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλους, σπάει τις παραδόσεις, προκαλεί καινούργιες δραστηριότητες, καινούργια ιδεώδη[12]».

Χωρίς να συζητήσουμε κατά πόσο έχουν βάση οι απόπειρες να στερεωθεί μια αμερικανική εξισωτική ιδιαιτερότητα στην αιματηρή κατάκτηση της Δύσης, είναι γεγονός ότι αυτή η αμερικάνικη Δύση παρήγαγε ορισμένα πρωτότυπα αν και εφήμερα χαρακτηριστικά, καθώς δεν διήρκεσαν παρά μερικές δεκαετίες, από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου έως την αυγή του 20ού αιώνα.

Εν πρώτοις, όταν εδραιώνεται η αυτοκρατορία των βαρόνων των βοοειδών, γύρω στα 1860, οι κτηνοτρόφοι καθιερώνουν ειδικούς «νόμους» για να κυβερνήσουν τη Δύση και να την «προστατέψουν» από τους ξένους, κυρίως από τους έποικους-γεωργούς. Ο βασικός νόμος πάνω στον οποίο στηρίζονται οι υπόλοιποι είναι αυτός του *open range*, «ο άγραφος νόμος της ελεύθερης πρόσβασης στο χορτάρι και στο νερό. [...]. Να μην εμποδίζεις το δρόμο του κτηνοτρόφου προς το λιβάδι, να μην φράζεις τον δρόμο του με πόλεις, αγρούς και κυρίως με περιφράξεις[13]». Μια εξισωτική θεώρηση της κοινωνίας; Ίσως. Πιθανότερα όμως πρόκειται για την εγκαθίδρυση και την προστασία ενός μονοπωλίου. Όπως είδαμε όμως, από τα 1870 το λιβάδι περιφράσσεται προοδευτικά από τους homesteaders και η αυτοκρατορία των βοοειδών, που στηρίζεται στην ελεύθερη βοσκή, κατά το μεγαλύτερο μέρος της καταρρέει.

Η ήττα των βαρόνων των βοοειδών επέρχεται έπειτα από σκληρές μάχες και πολλές ταινίες γουέστερν θα αναπαράγουν το θέμα αυτών των «πολέμων του συρματοπλέγματος». Αρχικά, απεικονίζουν την αντιπαράθεση των ιδρυτών του πολιτισμού της Δύσης, δυνατών αντρών, ηρωικών αγελαδοτρόφων που συγκρούονται με τους ιδιοκτήτες φάρμας ή τους κτηνοτρόφους προβάτων, οι οποίοι ιδιοποιούνται τη γη και την εξαντλούν με εντατική εκμετάλλευση. Σύντομα όμως, οι ιδιοκτήτες των ράντσων θα «συνδεθούν με τους δικαστές, τους πολιτικούς, τους ανθρώπους της Ανατολής. Γίνονται ομάδα απάνθρωπων καπιταλιστών (*Heaven's Gate* [*Η Πύλη της Δύσης*] του Michael Cimino), όπου η λέσχη των αγελαδοτρόφων διατάζει τη δολοφονία όλων των ανδρών μιας κομητείας). Η αμερικανική κοινωνία περνάει έτσι από το θαυμασμό για τον αυτοδημιούργητο άνθρωπο (self made man) στην πάλη εναντίον των τραστ[14]». Η Δύση και η παράστασή της είναι έτσι κάτι σαν καθρέφτης των αμερικανικών πολιτικών φαντασμάτων (fantasmes), ανάμεσα στην αναζήτηση μιας ηρωικής καταγωγής, δήθεν ευγενούς και εξισωτικής, και στη θλίψη για την απώλειά της, ή, χειρότερα, για την ουσιαστική ανυπαρξία της (οι «ιδρυτές ήρωες» δεν ήταν ίσως ποτέ τίποτε περισσότερο από άπληστοι εκμεταλλευτές).

Η εξαφάνιση του *open range* επιφέρει την εξαφάνιση του μοναχικού καβαλάρη, του καουμπόη που το διέτρεχε. Ο καουμπόης, ενώ εκ προοιμίου δεν είναι τίποτα άλλο από ένας γελαδάρης, περιβλήθηκε με την πανοπλία του υπεράνθρωπου. «Για τους Αμερικανούς αυτή η ταύτιση αλόγου και άντρα στον ήρωα του γουέστερν τροφοδοτεί μια βαθιά νοσταλγία. Τη νοσταλγία της κινητικότητας, του νομαδισμού. Τον φόβο για τη μόνιμη εγκα-

τάσταση στην οποία μας καταδικάζει ο σύγχρονος πολιτισμός[15]». Ο καουμπόης μάχεται την κουλτούρα της Ανατολής και την ανάπτυξη της βιομηχανίας, και, φυσικά, «θα αποτελέσει [...] έναν αποφασισμένο αντίπαλο των μόνιμα εγκαταστημένων κτηνοτρόφων που θέλουν να χωρίσουν το λιβάδι και να το περιφράξουν. Ο Κερκ Ντάγκλας θα πολεμήσει γι' αυτό το πράγμα στο έργο *Ο άνθρωπος δίχως αστέρι* [*The man without a star*], τελευταία ενσάρκωση του σκληρού και άξεστου αλλά ελεύθερου καουμπόη[16]». Εξάλλου, το συρματόπλεγμα κυριαρχεί στην ταινία. Ο Dempsey Rae (Κερκ Ντάγκλας), ένας υποδειγματικός τύπος καουμπόη, έχει εγκαταλείψει το Τέξας εξαιτίας των συρματοπλεγμάτων, επειδή δεν ανέχεται την περίφραξη του λιβαδιού και επειδή ο αδερφός του πέθανε κατά τη διάρκεια μιας φιλονικίας σχετικά με τα συρματοπλέγματα. Ο ίδιος έχει το στήθος γεμάτο με φοβερές ουλές που προκλήθηκαν από το «σχοινί του διαβόλου». Βρίσκει τελικά δουλειά στο Γουαϊόμινγκ, όπου το λιβάδι παραμένει ανοιχτό. Κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης σε έναν γείτονα ιδιοκτήτη, στο δείπνο, ο τελευταίος κομπάζει ότι βρήκε τη λύση στο πρόβλημα της έλλειψης χορταριού το χειμώνα: αποθηκεύει τις ζωοτροφές κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού. Όταν τον ρωτούν να τους πει τι λύση προτείνει για την απομάκρυνση των ζώων, ο ιδιοκτήτης του ράντζου δείχνει ένα κομμάτι συρματοπλέγματος. Τότε, ο περήφανος καουμπόης απότομα σκληραίνει, συννεφιασμένος μπροστά στη θέα του σύρματος. «Υπάρχει κάποιο πρόβλημα;», ρωτάει ο ιδιοκτήτης του ράντσου. Ο Dempsey απαντά με περιφρόνηση, «Δεν μου αρέσει αυτό, ούτε όποιος το χρησιμοποιεί», και φεύγει απ' το δωμάτιο βιαστικά. Λίγο μετά, ο νεαρός βοηθός του τον ρωτάει γιατί έφυγε από το Τέξας. «Δεν υπάρχει και εκεί απέραντο λιβάδι;» «Φυ-

σικά», απαντά μελαγχολικός ο Dempsey, «αλλά έχουν βάλει συρματόπλεγμα. Πριν, τα πάντα ήταν ανοιχτά, όσο μακριά μπορούσε να φτάσει το βλέμμα, όσο μακριά μπορούσε να πάει ένας καβαλάρης ή να οδηγήσει το κοπάδι του. Δεν σε σταματούσε τίποτα, δεν υπήρχε κανένα εμπόδιο[17]».

Στον μύθο, και ειδικά στην κινηματογραφική έκφρασή του, ο καουμπόης έγινε ο κατ' εξοχήν αμερικανός άνθρωπος, αυτό που θα έπρεπε σε κάθε περίπτωση να είναι. Κάθε πολίτης μπορεί να συνδεθεί, όντας Αμερικανός, με αυτή την ηρωική καταγωγή, να ονειρευτεί ότι παραμένει ο θαρραλέος ιδρυτής ενός κόσμου ριζικά καινούργιου, να ονειρευτεί ότι είναι ελεύθερος άνθρωπος. Η απώλεια της επικής διάστασης του Φαρ Ουέστ συνδέεται με την απώλεια του ελεύθερου χώρου, του νομαδισμού και του εξισωτισμού, δηλαδή τριών θεμελιακά ινδιάνικων αξιών. Είναι εντυπωσιακό ότι οι ηρωικές φιγούρες του γουέστερν δανείζονται το ουσιώδες μέρος του μεγαλείου τους από εκείνους τους οποίους βάλθηκαν να πολεμήσουν και να καταστρέψουν. Και αν το συρματόπλεγμα έστειλε στην ανεργία τον καουμπόη, συνέβαλε κυρίως στην καταστροφή της ινδιάνικης κοινωνικής οργάνωσης. Είναι προφανές ότι η μνήμη των Η.Π.Α θα έπρεπε να δοξάζει σαν ήρωα της ακλόνητης αντίστασης στη νεοτερική παραγωγικότητα τον Ινδιάνο και όχι τον καουμπόη, τον υπάλληλο των αγελαδοτρόφων. Πίσω από το αίσθημα της απώλειας του λιβαδιού ίσως παραμένει, πεισματικά, η φιγούρα του Ινδιάνου και, μαζί της, η θλίψη για μια συνάντηση που απορρίφτηκε και η ενοχή για την εξόντωση.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, το χαράκωμα

Ο ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, ΤΑ ΧΑΡΑΚΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΜΥΝΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Το χαράκωμα-καταφύγιο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε μαζικά κατά τη διάρκεια της πρώτης παγκόσμιας σύρραξης, είναι ένα οχυρωματικό έργο, το λεγόμενο «υπαίθριο», που επινοήθηκε και τέθηκε σε εφαρμογή από το σώμα του μηχανικού. Σε αντίθεση με τις μόνιμες οχυρώσεις –περίβολοι πόλεων, ακροπόλεις, οχυρώματα κτλ.– τα χαρακώματα είναι εκ φύσεως προσωρινά ή «ημιπροσωρινά». Χρησιμοποιούνται για να ανακόπτεται ο επιτιθέμενος ή για να παρεμποδίζεται στην εκτέλεση των ελιγμών του ή, πιο συχνά, για την ενίσχυση μιας αμυντικής θέσης. Όταν επανεμφανίζονται τον 18ο αιώνα τα έργα προσωρινής οχύρωσης, αφού είχαν χάσει ένα μεγάλο μέρος της σημασίας τους, παραμένουν δευτερεύοντα από άποψη τακτικής, στον βαθμό που η νίκη είναι προπαντός υπόθεση κίνησης και ζωηρότητας. «Στο φτυάρι και στην αξίνα [...] καταφεύγουν οι αδύνατοι ή εκείνοι που δεν θέλουν να διακινδυνέψουν τίποτα[18]». Ο ρόλος τους θα γίνει πρωταρχικός μόνο με την επιτάχυνση της συχνότητας των βολών και την επέκταση του βεληνεκούς των σύγχρονων όπλων, τουφεκιών και πυροβολικού.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, το νέο πρόσωπο του σύγχρονου πολέμου πήρε πραγ-

ματικά τη μορφή του, στα πλαίσια της τακτικής που συνίσταται στο να βρίσκεται όσο το δυνατόν περισσότερο χρόνο εκτεθειμένος ο επιτιθέμενος στους πυροβολισμούς των σειρών των οχυρωμένων στρατιωτών και στις βολές των κανονιών που βρίσκονται πιο πίσω. Αυτό γίνεται εφικτό χάρη στη διαμόρφωση του πρόσθιου τμήματος του χαρακώματος με μια σειρά αμυντικών μέσων: πρανών, πασσάλων, λυκότρυπων[19], αλλά κυρίως φραγμάτων από κορμούς δέντρων (abattis[20]), που αποβλέπουν στο να καθυστερήσουν τον επιτιθέμενο που είναι ακάλυπτος. Έτσι, «ένα απλό χαράκωμα, υπερασπιζόμενο από δύο σειρές φαντάρων, καλυμμένο από κορμούς δέντρων ή από άλλα εμπόδια, σε ένα έδαφος το οποίο επιτρέπει την αξιοποίηση του βεληνεκούς των καινούργιων όπλων, είναι απολύτως απόρθητο, εκτός εάν δεχτεί αιφνιδιαστική επίθεση[21]».

Ένα κλασικό χαράκωμα είναι ένα χαντάκι αρκετά βαθύ για να προστατέψει μια σειρά στρατιωτών μέχρι το ύψος των ώμων. Στην κατεύθυνση της βολής υψώνεται ένα στηθαίο από χώμα ή από οποιοδήποτε άλλο προστατευτικό υλικό, στο οποίο διαμορφώνονται πολεμίστρες που επιτρέπουν στους υπερασπιστές του να ανοίξουν πυρ. Πέρα από το στηθαίο, μια ελαφριά εδαφική κλίση επιτρέπει στον σκοπευτή να βρίσκεται λίγο πιο πάνω από το πεδίο της μάχης, προκειμένου να μην εμποδίζεται από τα ίδια τα βοηθητικά αμυντικά μέσα του και κυρίως να μπορεί να χτυπήσει όσους έχουν παγιδευτεί εκεί. Έτσι, «μπορούμε να πούμε ότι η σημασία των βοηθητικών αμυντικών μέσων αντί να ελαττωθεί έχει απεναντίας αυξηθεί σημαντικά. Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο το πεζικό πρέπει να είναι εξοπλισμένο με τα απαραίτητα εργαλεία για να δημιουργεί αυτά τα είδη άμυνας· και καθώς τα δίκτυα σύρματος είναι από τα πιο αποτελεσματικά και εύκολα

τοποθετούμενα τέτοια εργαλεία, θα είναι χρήσιμο να φορτώνουν τα τάγματα στα οχήματά τους μερικά ρολά απ' αυτό το σύρμα[22]».

Η χρησιμοποίηση δικτύων σύρματος ως βοηθητικού αμυντικού μέσου αναφέρεται ήδη από τον γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870. Σύντομα, εμφανίζεται να καταλαμβάνει σημαντική θέση στα στρατιωτικά εγχειρίδια τακτικής και στις αναφορές που εκπονεί το γαλλικό Υπουργείο Πολέμου. Δεν πρόκειται όμως ακόμη για αγκαθωτό σύρμα, αλλά για απλό λείο σύρμα. Κατά τη διάρκεια του ρωσοϊαπωνικού πολέμου του 1904-1905 στη Μαντζουρία οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο από κάθε άλλη φορά βαθμό προσωρινές οχυρώσεις, και πολλοί είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι πρέπει να αντληθούν σημαντικά διδάγματα από τις εξελίξεις της τακτικής αυτού του πολέμου. Για ορισμένους, είναι ξεκάθαρο ότι ο μελλοντικός ευρωπαϊκός πόλεμος θα είναι ουσιαστικά μια αντιπαράθεση υλικών μέσων με βάση οχυρωμένες θέσεις. «Από την αρχή των εχθροπραξιών, οι Ρώσοι είχαν προβλέψει τη σημασία της αμυντικής θωράκισης για την υπεράσπιση των γραμμών στο Chiouchampou. Το Μηχανικό του ρωσικού στρατού φρόντισε γι' αυτό με επιμέλεια [...]. Πολλαπλά και ισχυρά βοηθητικά αμυντικά μέσα ολοκληρώνουν αυτά τα έργα [...]. Δίκτυα σύρματος και αγκαθωτά σύρματα, λυκότρυπες με ή χωρίς αιχμηρούς πασσάλους, όλα αυτά διατεταγμένα σε τέσσερις σειρές· λαγούμια με εκρηκτικά και ηλεκτρική πυροδότηση, κοντολογίς όλοι οι τύποι αμυντικής τακτικής χρησιμοποιήθηκαν, δίνοντας σε αυτές τις θέσεις τρομακτική όψη[23]».

Ευθύς αμέσως, το σύρμα απλωμένο σε δίκτυο εμφανίζεται ως το καλύτερο βοηθητικό αμυντικό μέσο, επειδή είναι το πιο αποτελεσματικό για να καθυστερήσει την προέλαση του εχθρού,

όντας, συγχρόνως, ελάχιστα ορατό από μακριά, ανθεκτικό στο πυροβολικό και το πλέον οικονομικό και γρήγορο στην τοποθέτηση. «Θα σημειώσω μόνο ότι τα βοηθητικά αμυντικά μέσα που αναγνωρίζονται ως τα πιο αποτελεσματικά για τον πόλεμο σε ανοιχτό πεδίο είναι τα δίκτυα σύρματος· είναι σχεδόν αδιάβατα, σχεδόν άτρωτα στα πυρά του πυροβολικού. Αποτελούν το πιο σοβαρό εμπόδιο για τον επιτιθέμενο[24]».

ΤΟ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑ ΚΑΙ Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Το 1914 όμως, παρά τα διδάγματα που αντλήθηκαν από τους διαφορετικούς «προ-σύγχρονους πολέμους», η γαλλική διοίκηση εξακολουθεί να βασίζεται κυρίως στην επίθεση μέχρις εσχάτων, στην κίνηση και στη διάσπαση των εχθρικών γραμμών. Έτσι, όταν το μέτωπο ακινητοποιείται, από τον Σεπτέμβριο, τα γαλλικά χαρακώματα είναι στην πλειονότητά τους αυτοσχέδια, με λίγο βάθος, χωρίς στενόμακρες διαβάσεις επικοινωνίας και ιδίως σχεδόν χωρίς βοηθητικά αμυντικά μέσα. Τα πρώτα δίκτυα κατασκευάζονται πρόχειρα από «σύρματα που βρίσκονται στα χωριά[25]».

Απεναντίας, οι Γερμανοί, παρότι εφαρμόζουν επίσης μια στρατηγική που βασίζεται στην επίθεση, συνειδητοποίησαν καλύτερα από τους Γάλλους τη σημασία των αμυντικών φάσεων από τακτικής πλευράς. Τα χαρακώματά τους είναι πολύ πιο τελειοποιημένα, στερεά και «άνετα». «Τα γερμανικά χαρακώματα, με τους συρμάτινους θάμνους τους, έκαναν την εμφάνισή τους ήδη από την αρχή του πολέμου, στη Λορένη και στις Αρδένες[26]». Ο στρατάρχης Foch ομολόγησε ότι «πρέπει να μιμηθούμε τους

γερμανικούς τρόπους άμυνας: είναι ουσιαστικοί, αποτελεσματικοί και καλά προστατευμένοι με δίκτυα σύρματος[27]».

Παρά τις μεγάλες διαφορές που παρατηρούνται στην οργάνωση των χαρακωμάτων, μπορούμε να εντοπίσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά των δικτύων άμυνας. Πάσσαλοι ενάμισι έως δύο μέτρα ψηλοί, μπηγμένοι στη σειρά κάθε δύο ή τρία μέτρα, πρέπει να συνδεθούν με σύρμα. Το βάθος ενός τέτοιου δικτύου πρέπει να φτάνει τα τριάντα μέτρα για να δίνει στον αμυνόμενο τον απαραίτητο χρόνο για να οργανωθεί. Το δίκτυο, ιδωμένο από ψηλά, με τις γραμμές των πασσάλων σε αποστάσεις μεταξύ τους, παίρνει τη μορφή συνεχόμενων ρόμβων. Οι πάσσαλοι συνδέονται από τη βάση του ενός μέχρι την κορυφή ενός άλλου, έτσι ώστε να καλύπτεται απ' όλες τις μεριές ο χώρος. Μερικές φορές, η πυκνότητα του συμπλέγματος βελτιώνεται με την προσθήκη μικρών πασσάλων ανάμεσα στους μεγάλους[28]. Χρησιμοποιούνται πολλοί τύποι σύρματος, συχνότερα ένας συνδυασμός συρματοπλέγματος, που αποκαλείται τότε «τεχνητός βάτος», και λείου σύρματος κυμαινόμενου πάχους. Τα δίκτυα που αποτελούνται εξ ολοκλήρου από συρματόπλεγμα σπανίζουν για λόγους οικονομίας, αλλά τα συρματοπλέγματα συνιστούν τα μεγαλύτερα ατού του δικτύου.

Ο «τεχνητός βάτος» που χρησιμοποιείται από τον στρατό δεν είναι, εκτός εξαιρέσεων, του ιδίου τύπου μ' αυτόν που χρησιμοποιείται για την περίφραξη των αγρών. Διακρίνεται κυρίως από την πυκνότητα των ακίδων ανά μέτρο: επτά ακίδες για το λεγόμενο «ελαφρύ» αγροτικό βάτο, δεκατέσσερις για τον «ισχυρό βάτο», δεκαεννέα για τον «ιροκέζικο» βάτο. Επιπλέον, την προσοχή των στρατιωτικών τραβούν τα ιδιαίτερα ανθεκτικά

σύρματα, μεταξύ των οποίων, για παράδειγμα, ένα αγκαθωτό σύρμα «τετράγωνης διατομής[29]».

Παραδόξως, η αποφασιστική σημασία του συρματοπλέγματος από πλευράς τακτικής οφείλεται στην υλική του ελαφρότητα. Είναι διακριτικό. Την ημέρα, οι εντοπισμοί από αεροπλάνα ή αερόστατα είναι δύσκολοι και οι στρατιώτες μερικές φορές ξεγελιούνται. «Οι πρώτοι νεκροί έπεσαν χωρίς να δουν τον εχθρό [...]. Από πού έρχονται οι σφαίρες; Είναι αδύνατον να το διακρίνει κανείς, τα εχθρικά χαρακώματα είναι αόρατα[30].» Τη νύχτα, καμιά φορά οι στρατιώτες βρίσκουν το απέναντι χαράκωμα μόνο όταν σκοντάφτουν πάνω στο δίκτυο συρματοπλεγμάτων[31]. Επιπλέον, δίνονται οδηγίες ώστε να καμουφλάρονται τα δίκτυα [συρματοπλεγμάτων] με φυσική ή τεχνητή βλάστηση.

Καθώς το συρματόπλεγμα είναι ελαφρύ, ανθίσταται καλά στους βομβαρδισμούς. Η ευκαμψία του σύρματος το κάνει μάλλον να λυγίζει παρά να σπάει· το σημαντικότερο όμως είναι ότι ένα δίκτυο, έστω και εξαρθρωμένο, παραμένει σοβαρό εμπόδιο. Ενώ ένα δαπανηρό οχύρωμα θα κατέρρεε γρήγορα, τα δίκτυα απορροφούν τις εκρήξεις. Γι' αυτό το λόγο, ένας καταιγισμός οβίδων είναι απαραίτητος προκειμένου να θαφτεί μέσα στο χώμα το δίκτυο σε ικανοποιητική έκταση πριν εξαπολυθεί η επίθεση.

Το συρματόπλεγμα είναι οικονομικό, επιτρέπει την κατασκευή ενός οχυρώματος βάθους τριάντα μέτρων και ύψους δύο μέτρων και ενίοτε μήκους εκατοντάδων μέτρων, καταλαμβάνοντας μόνο το ελάχιστο αυτού του όγκου, δηλαδή τις διαγωνίους των κύβων που το αποτελούν. Το δίκτυο συρματοπλέγματος, μια ιδιοφυής γεωμετρική ιδέα, συνίσταται στην αποφυγή του περιττού, επ' ωφελεία μιας καθαρής αποτελεσματικότητας· καταργεί

το αμυντικό τείχος και βάζει στη θέση του μόνο έναν λεπτό μεταλλικό σκελετό.

Είναι εύκολο στην επισκευή και στην αντικατάσταση. Μπορεί να δουλέψει κανείς στα δίκτυα τη νύχτα ή με ομιχλώδη καιρό. Όταν τα χαρακώματα είναι πολύ κοντά το ένα στο άλλο (μερικές φορές λιγότερο από τριάντα μέτρα), οι στρατιώτες μπορούν να στήσουν πάνω από το αμυντικό στηθαίο ορισμένες παραλλαγές του κλασικού δικτύου, ιδιαίτερα το αποκαλούμενο «Brun» δίκτυο, ένα είδος κουλούρας που σχηματίζεται από ένα δίκτυο μεγάλων κρίκων λείου ή αγκαθωτού σύρματος. Έχει το σχήμα μιας στεφάνης, διαμέτρου περίπου ενός μέτρου και τριάντα πέντε εκατοστών, που μπορεί να ξετυλιχθεί γρήγορα ή να ξετεντωθεί μόνη της φτάνοντας τα τριάντα μέτρα μήκος. «Το σύνολο σχηματίζει μια άμορφη μάζα, πριονωτή και σχεδόν απροσπέλαστη[32]». Οι στρατιώτες ρίχνουν επίσης «εχίνους[33]» και εύκαμπτα δίκτυα «Bigot» που σχηματίζουν κάτι σαν στρώματα από συρματοπλέγματα πάνω έδαφος.

Παρά την ελαφρότητά τους, τα δίκτυα συρματοπλεγμάτων αποτελούν εξαιρετικά αποτελεσματικά εμπόδια. «Στις δύο, έπρεπε να λάβει χώρα [...] μία επίθεση με ξιφολόγχες εναντίον του γερμανικού χαρακώματος [...]. Σε τι θα χρησιμεύσει αυτή η επίθεση, αναρωτιούνται [οι στρατιώτες], δεν θα μπορέσουμε ποτέ να φτάσουμε ώς εκεί, αφού αυτά τα συρμάτινα δίκτυα θα μας εμποδίσουν και κατόπιν μας περιμένει όλους ο θάνατος επί τόπου[34].» Μέχρι το τέλος του πολέμου εξετάζονται πολυάριθμα μέσα για να καταστραφούν τα συρματοπλέγματα. Η πιο «απλή» μέθοδος συνίσταται, φυσικά, στο κόψιμο των συρμάτων με ψαλίδες, εξαιρετικά επικίνδυνη δουλειά, σχεδόν αποστολή αυτοκτονίας.

Ωστόσο, μια πολυσχιδής τεχνική επινοητικότητα επιτρέπει την τελειοποίηση μεθόδων καταστροφής εξ αποστάσεως, όπως εκείνη η χερσαία τορπίλη επί τροχών που αποκαλείται «ονίσκος» [από το αρθρόποδο με την κοινή ονομασία «γαϊδουράκι»] ή ο «κροκόδειλος Schneider», που σχεδιάστηκε έτσι ώστε να εκρήγνυται ακριβώς κάτω από το δίκτυο. Χρησιμοποιούνται επίσης τεθωρακισμένα αγροτικά τρακτέρ, οδοστρωτήρες, αλλά επίσης βόμβες «Claude», και αυλοί οξυακετυλενικής φλόγας που προστατεύονται από τροχήλατες ασπίδες. Οι Άγγλοι είναι ειδικοί στις τεχνικές διάνοιξης των δικτύων συρματοπλέγματος, κυρίως χάρη στο *Barbed Wire Traversor*, ένα είδος πυκνού και ανθεκτικού καλύμματος που ρίχνεται πάνω από το δίκτυο και πάνω στο οποίο οι στρατιώτες μπορούν να περπατήσουν ή να συρθούν. Όμως, η πιο εντυπωσιακή επινόηση είναι ίσως η τορπίλη εφόδου του υπολοχαγού Mattei. Αποτελείται από έναν γάντζο δεμένο στην άκρη ενός σύρματος αρκετών μέτρων. Κατά μήκος του σύρματος τοποθετούνται κατάλληλα μερικές «κροτίδες». Ο γάντζος και το σύρμα πάνω και πέρα από το δίκτυο που τα προστατεύουν· ο μηχανισμός αυτός σέρνεται για μια δεκαριά μέτρα σαν φίδι και, όταν βρίσκει τα εχθρικά συρματοπλέγματα, οι «κροτίδες» πυροδοτούνται. Η έκρηξη ανοίγει δρόμο στο εχθρικό συρματόπλεγμα μέσα από τον οποίο οι επιτιθέμενοι εφορμούν εναντίον του εχθρικού χαρακώματος!

Παρ' όλ' αυτά, ο βομβαρδισμός μέχρις εσχάτων με οβίδες των 75 χιλιοστών παραμένει, μέχρι την έλευση του άρματος εφόδου, η καλύτερη μέθοδος καταστροφής των δικτύων συρματοπλέγματος. Με το τανκ, τα συρματοπλέγματα θα γίνουν δευτερεύον εξάρτημα της υπαίθριας οχύρωσης, που θα πρέπει να βα-

σιστεί εκ νέου στο υλικό πάχος των οχυρωμάτων, στο μπετόν αρμέ των bunkers [οχυρών].

«POILUS»* ΚΑΙ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΑ

Στις πολεμικές αφηγήσεις, στα μυθιστορήματα των συγγραφέων-στρατιωτών ή στα γράμματα των απλών «τριχωτών» («poilus»), το συρματόπλεγμα εμφανίζεται με δύο διαφορετικούς τρόπους.

Περιγράφεται καταρχάς ο κίνδυνος που προκαλείται από αυτό, τόσο στην άμυνα όσο και στην επίθεση. Η εργασία ενίσχυσης των δικτύων είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη, γιατί ο στρατιώτης είναι ακάλυπτος, εκτεθειμένος στις αδέσποτες σφαίρες, στα θραύσματα των οβίδων ή στους επίλεκτους σκοπευτές που ειδικεύονται στη ρίψη σφαιρών στο κεφάλι. «Όταν τα συρματοπλέγματα ήταν κομμένα, δουλειά μου ήταν να τα επισκευάσω με το απόσπασμα αποκατάστασης [...]. Ενώ όλοι οι άλλοι έσπευδαν να απομακρυνθούν από τον τομέα που βομβαρδιζόταν, το απόσπασμα αποκατάστασης επενέβαινε άμεσα εκτελώντας υπηρεσία. Μέρα νύχτα, επιθεωρούσε τις τρύπες από τις οβίδες, ακόμη ζεστές από τις εκρήξεις, για να συνδέσει δυο άκρες του συρματοπλέγματος: μια αποστολή επικίνδυνη αλλά αθόρυβη[35].»

* Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για την ανεπίσημη ονομασία των στρατιωτών του γαλλικού πεζικού κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο από τους συμπατριώτες τους. Κατά λέξη αποδίδεται ως «τριχωτοί». Η ονομασία παραπέμπει στην αγροτική καταγωγή των γάλλων πεζικάριων και στα χαρακτηριστικά παχιά μουστάκια και τα γένια τους.

Αλλά το συρματόπλεγμα είναι πάνω από όλα ο τρόμος για εκείνους που επιτίθενται, όταν, αφού έχουν αντιμετωπίσει τη θανάσιμη οχλοβοή της no man's land [ουδέτερης ζώνης], πρέπει να περιμένουν, κρυμμένοι όπως όπως μέσα στους κρατήρες των οβίδων, έως ότου τα εναπομείναντα συρματοπλέγματα κοπούν... ή όχι. «Κάθε ομάδα συγκροτείται με τον εξής τρόπο: ένας υπολοχαγός και πίσω από αυτόν έξι άοπλοι σκαπανείς του Μηχανικού, εξοπλισμένοι με ασπίδα στο ένα χέρι και τεράστια ψαλίδα στο άλλο (για να κόψουν τα σύρματα) [...]. Ορισμένοι φτάνουν μέχρι τα σύρματα: αλίμονο, είναι πολύ χοντρά![36]» Τότε ο θάνατος μαίνεται και οι στρατιώτες που είναι αποκλεισμένοι μπροστά στο δίκτυο αποδεκατίζονται από τα εχθρικά πυρά. «Οι βολές του πυροβολικού που παρατείνονται μερικές φορές επί μέρες προηγούνται των επιθέσεων [...]. Παρά το γεγονός αυτό, όταν το πεζικό εξαπολύει την επίθεσή του, αντιμετωπίζει πολλές φορές καταιγιστικά πυρά από φωλιές πολυβόλων, και οι πεζικάριοι [...] καταλήγουν να εξοκέλλουν στα, ακόμη άθικτα, εχθρικά αμυντικά δίκτυα[37].»

Το συρματόπλεγμα εγγράφεται έτσι σε ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων αισθητικών θεμάτων: εικόνες καταστροφής χαραγμένες στη μνήμη των στρατιωτών, σφυροκοπημένα τοπία και διαμελισμένα σώματα[38]. Η θλιβερή όψη της υπαίθρου, της ανασκαμμένης από τις οβίδες, προκαλεί περιγραφές που, όχι απλώς θρηνούν για τον αφανισμό, αλλά επιχειρούν να εμφανίσουν το έστω και τερατώδες μεγαλείο της αποχαλίνωσης της νεοτερικής τεχνικής. Μέσα από τους κρατήρες και τη λάσπη της no man's land, μέσα από τα ξεριζωμένα δέντρα και τα εκατό φορές κατεστραμμένα χωριά, αποκαλύπτεται η ουσιώδης απανθρωπιά του

βιομηχανικού κόσμου, η καταστροφική της δύναμη, μπροστά στην οποία το άτομο νιώθει ξεπερασμένο, μένει αποσβολωμένο. Η no man's land γίνεται ένα «έργο τέχνης» για και από εκείνον που την παρατηρεί και την περιγράφει, και το συρματόπλεγμα ουσιώδες στοιχείο αυτού του εφιαλτικού πίνακα. «Κοιτάζω από την πολεμίστρα. Διακρίνω μέσα στην ομιχλώδη θαμπή ατμόσφαιρα που άπλωσε παντού το μετέωρο, τους αραδιασμένους πασσάλους, ακόμη και τις λεπτές γραμμές του συρματοπλέγματος που διασταυρώνονται από τον ένα πάσσαλο στον άλλο. Μπροστά στα μάτια μου όλα αυτά είναι σαν ορνιθοσκαλίσματα και μουντζούρες σε ένα γκρίζο και κατατρυπημένο πεδίο[39].»

Η no man's land όμως δεν είναι άδεια, καλύπτεται από ψυχορραγούντες, από πτώματα και από μέλη νεκρών. Μια εικόνα επανέρχεται συχνά, εκείνη του ζωντανού ή νεκρού σώματος, που είναι πιασμένο, μπλεγμένο στα συρματοπλέγματα. «Α, λένε παραμύθια όλοι αυτοί οι κατεργαραίοι που γράφουν για τον πόλεμο... Να πεθαίνεις κάτω από τον ήλιο, τι μου λες!... Να, θα ήθελα να δω έναν από αυτούς να τα τινάζει στο συρματόπλεγμα, για να τον ρωτήσω αν θαύμασε το τοπίο[40].» Το πιασμένο στα συρματοπλέγματα πτώμα παραμένει σε κοινή θέα όλων των στρατιωτών στα χαρακώματα, φίλων ή εχθρών, δείχνοντας τι τους περιμένει. Αυτή η εικόνα είναι μερικές φορές τόσο αποθαρρυντική ώστε οι στρατιώτες διακινδυνεύουν τη ζωή τους για να απαγκιστρώσουν το σύντροφό τους. «Ένας από τους αξιωματικούς μας είναι κρεμασμένος στα γερμανικά συρματοπλέγματα και έγιναν πολλές απόπειρες για να τον αποσπάσουμε από εκεί· πολλοί γενναίοι άντρες έχασαν τη ζωή τους σ' αυτή την προσπάθεια[41].» Η εικόνα ενός διαμελισμένου σώματος που σαπίζει στο δίκτυο, σαν να πιάστηκε σ' έναν ιστό αράχνης, δείχνει στον poilu

το παράλογο και το συγκλονιστικό της κατάστασής του. «Εκατοντάδες νεκροί, πολλοί της 37ης ταξιαρχίας, ήταν διασκορπισμένοι σαν τα συντρίμμια ενός ναυαγίου. Οι περισσότεροι είχαν πεθάνει πάνω στο εχθρικό δίκτυο συρματοπλεγμάτων και στο έδαφος, όπως τα ψάρια που πιάνονται στο δίχτυ. Κρέμονταν εκεί σε τραγελαφικές στάσεις. Ορισμένοι έμοιαζαν να προσεύχονται· είχαν πεθάνει γονατιστοί και το συρματόπλεγμα είχε εμποδίσει την πτώση τους[42].»

Έτσι, το συρματόπλεγμα είναι εξέχον χαρακτηριστικό της ανάμνησης του Μεγάλου Πολέμου. Ωστόσο, δεν μπορούμε να πούμε ότι έγινε σύμβολό του, στον βαθμό που η επίκλησή του δεν συμπυκνώνει, μεταφορικά, το ουσιώδες του νοήματος αυτού του πολέμου, ούτε καν του πολέμου χαρακωμάτων. Εντούτοις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το συρματόπλεγμα έχει έναν «καλλιτεχνικό» ρόλο στην αναφορά στο τερατώδες μεγαλείο των καταστροφικών δυνάμεων που απελευθερώνονται από τον σύγχρονο πόλεμο. Το συρματόπλεγμα, στις αφηγήσεις ή στις εικόνες του Μεγάλου Πολέμου, δεν είναι αύταρκες, έχει σημασία μόνον ως στοιχείο ενός αισθητικού συνόλου. Θα γίνει οικουμενικό σύμβολο μόνον αφού διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο στην ίδια την καρδιά της σύγχρονης καταστροφής, στην απόλυτη ολοκληρωτική εμπειρία των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης και εξόντωσης.

Το στρατόπεδο

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΝΟΣ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΥ

Τα ναζιστικά στρατόπεδα διέφεραν μεταξύ τους. Δεν κατασκευάστηκαν όλα την ίδια στιγμή ούτε στις ίδιες περιοχές ούτε με τους ίδιους σκοπούς. Ορισμένα χρονολογούνται από τις απαρχές του Ράιχ (το Νταχάου κατασκευάστηκε το 1933) και άλλα από τα μέσα του πολέμου (Τρεμπλίνκα, το 1942). Ορισμένα ήταν απομονωμένα, άλλα κοντά σε ένα χωριό ή και σε μία πόλη. Τέλος, οι κατηγορίες των εγκλείστων και οι συνθήκες που τους είχαν επιβληθεί ποίκιλαν σημαντικά, παρά την απόλυτη κυριαρχία της αυθαιρεσίας των SS.

Ωστόσο, οι αρχές κατασκευής ενός στρατοπέδου παρέμειναν σχετικά ομοιογενείς. Το KZ[43] του Μπούχενβαλντ μπορεί να θεωρηθεί κλασικό στρατόπεδο. Πρόκειται για έναν χώρο περίπου τετράγωνο, κατειλημμένο από σειρές παραπηγμάτων ακτινωτά από την πλατεία του προσκλητηρίου, που βρίσκεται απέναντι από την πύλη εισόδου. Το στρατόπεδο περιβάλλεται από μια διπλή περίφραξη ηλεκτροφόρων συρματοπλεγμάτων, ύψους τεσσάρων περίπου μέτρων. Αυτή η περίφραξη επιτηρείται συνεχώς από σκοπιές που είναι τοποθετημένες ανά ογδόντα μέτρα στο εξωτερικό του περίβολου. Οι φρουροί είναι εξοπλισμένοι με αυτόματα όπλα και ισχυρούς προβολείς στραμμένους προς την περίφραξη. Η διοίκηση του στρατοπέδου (η Κομαντατούρ), όπως και οι στρατώνες και τα οικήματα των SS, βρίσκονται, φυσικά,

έξω από τα συρματοπλέγματα, αλλά κοντά στο στρατόπεδο. Γενικά, η όλη διάταξη –παραπήγματα, διπλή σειρά ηλεκτροφόρων συρματοπλεγμάτων, σκοπιές– απαντάται σε όλα τα ναζιστικά στρατόπεδα. Αποτελεί το τυπικό τοπίο συγκέντρωσης.

Μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι το κεντρικό στοιχείο της κατασκευής ενός στρατοπέδου είναι, παραδόξως, η περίφραξη των συρματοπλεγμάτων (φυσικά, εδώ αναφερόμαστε μόνο στην «αρχιτεκτονική» των στρατοπέδων και όχι στη μεταχείριση των κρατουμένων). Αυτή η ιδέα στηρίζεται, πρωτίστως, στη σημασία της περίφραξης κατά τη διάρκεια της εγκατάστασης του στρατοπέδου. Βεβαίως, μερικές φορές οι εγκαταστάσεις κατασκευάζονταν ταυτόχρονα με την τοποθέτηση των συρματοπλεγμάτων. Έτσι, στο Μπέλζεκ, «ενώ εμείς, οι Πολωνοί, κατασκευάζαμε τα παραπήγματα, οι μαύροι [Ουκρανοί] εγκαθιστούσαν την περίφραξη του στρατοπέδου, η οποία αποτελούνταν από δοκάρια συνδεδεμένα με πυκνό δίκτυο συρματοπλέγματος[44]». Το στρατόπεδο δεν είναι στρατόπεδο όσο λείπουν τα συρματοπλέγματα. «Η εγκατάσταση της περίφραξης με ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα ολοκλήρωσε το πρώτο στάδιο της εξωτερικής εγκατάστασης του στρατοπέδου του Μπούχενβαλντ[45].»

Δευτερευόντως, αυτή η σύλληψη θεμελιώνεται στο ακραίο αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα του στρατοπέδου του Μάιντανεκ. Το φθινόπωρο του 1941, το σχέδιο ήταν η κατασκευή ενός τεράστιου κλασικού στρατοπέδου συγκέντρωσης (ξέρουμε ότι αργότερα το Μάιντανεκ θα γίνει επίσης ένας τόπος εξόντωσης με αέριο). Αλλά σε αυτή την πρώτη ακριβώς φάση, «πέντε χιλιάδες σοβιετικοί στρατιώτες [...] στοιβάχτηκαν σαν ζώα σε ένα τεράστιο πεδίο περικυκλωμένο από συρματοπλέγματα[46]», στο ύπαιθρο, σχεδόν χωρίς στέγη και εγκαταστάσεις. Οι άνθρω-

ποι πέθαιναν καθημερινά κατά εκατοντάδες, έτσι ώστε στα τέλη Νοεμβρίου δεν έμειναν παρά χίλιοι πεντακόσιοι. Αυτό είναι το στρατόπεδο συγκέντρωσης, απαλλαγμένο από όλους τους συγκειμενικούς και ωφελιμιστικούς καθορισμούς του: ο περίκλειστος τόπος οργάνωσης της απόλυτης γύμνιας, ο τόπος μεταμόρφωσης των ανθρώπων σε παρατημένα ζώα. «Οι ανθρώπινες μάζες που είναι κλεισμένες [στα στρατόπεδα] αντιμετωπίζονται σαν να μην υπάρχουν πια, σαν η τύχη τους να μην ενδιαφέρει πια κανέναν, σαν ο θάνατός τους να έχει ήδη επισφραγιστεί, κι ένα πονηρό πνεύμα, σε μια κρίση τρέλας, διασκεδάζει με το να τους διατηρεί σε μια κατάσταση μεταξύ ζωής και θανάτου, πριν τους αποδώσει στην αιώνια γαλήνη[47].» Το βλέπουμε καθαρά: η ουσία του στρατοπέδου είναι το συρματόπλεγμα[48].

Τα στρατόπεδα δεν κατασκευάζονται για να διαρκέσουν. Σε καμία περίπτωση δεν τίθεται ζήτημα οικοδόμησης ή θεμελίωσης. Ένα στρατόπεδο, ακόμη κι αν είναι τεράστιο, δεν πρέπει να διεισδύσει στη μνήμη ενός τόπου, βρίσκεται εκεί χωρίς να είναι εκεί πραγματικά, η λαθραία ύπαρξή του οφείλεται στο ότι είναι απλώς τοποθετημένο στο έδαφος, σαν μια σκηνή που, από τη μια μέρα στην άλλη, μπορεί να ξεστηθεί. «Το Μπούχενβαλντ είναι μια χαοτική πόλη, ένα είδος πρωτεύουσας που δεν έχει κατασκευαστεί ακόμη, κάτι σαν ένας πρόχειρος και προσωρινός καταυλισμός, με τις βιαστικά και πρόχειρα φυτεμένες συνοικίες και το βουητό της ζωής του[49]». Αντιλαμβανόμαστε αμέσως τη σπουδαιότητα του συρματοπλέγματος, κατεξοχήν υλικού του προσωρινού. Ένα τείχος αφήνει ίχνη, μια περίφραξη συρματοπλέγματος κανένα. Και έτσι, πολλά στρατόπεδα θα κατεδαφιστούν εντελώς πριν από το τέλος του πολέμου και τα ίχνη τους θα

είναι δύσκολο να βρεθούν. Στο Σόμπιμπορ, «όπως και στο Μπέλζεκ, το έδαφος έχει σκαφτεί και έχουν φυτευτεί δέντρα προκειμένου να καλυφθούν τα ίχνη της εξόντωσης[50]».

Το συρματόπλεγμα χρησιμοποιείται λοιπόν στα στρατόπεδα για λόγους οικονομικής τάξης. Στοιχίζει ελάχιστα, είναι εύκολο να εγκατασταθεί και να ξεστηθεί και θανάσιμα αποτελεσματικό όταν είναι ηλεκτροφόρο. Ωστόσο, οι επιπτώσεις για εκείνους που βρίσκονται στο εσωτερικό αυτού του «πύρινου συνόρου[51]» είναι ιδιάζουσες. Το συρματόπλεγμα γίνεται κάτι περισσότερο από ένα απλό υλικό στα στρατόπεδα. Γίνεται το θεμελιώδες στοιχείο μιας ολοκληρωτικής διαχείρισης του χώρου.

ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΩΝ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΩΝ, Ο ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΣ ΟΛΕΘΡΟΣ

Μπορούμε να προσεγγίσουμε την τερατωδία των στρατοπέδων με δύο διακριτούς αν και όχι αντιφατικούς τρόπους: είτε σαν μπουντρούμια, τόπους των πλέον ασύλληπτων βασανιστηρίων, είτε σαν πόλεις που σχηματίζουν ένα σύμπαν, τόπους σχηματισμού της απόλυτα ολοκληρωτικής κοινωνίας. Στην πρώτη περίπτωση, την προσοχή μας δεν τραβά η αρχιτεκτονική του στρατοπέδου ούτε η σημασία του ως πολιτικού χώρου, αλλά οι ακραίες πράξεις, που ξεπερνούν τη φαντασία. Τότε, η ζώνη που σχηματίζουν τα συρματοπλέγματα όπως και ό,τι συνθέτει από υλικής απόψεως το στρατόπεδο, γίνεται κάτι το δευτερεύον. Στη δεύτερη περίπτωση, αυτό που αποκτά σημασία είναι η πολιτική διάσταση των στρατοπέδων. Δεν είναι μαύρες τρύπες, αλλά η υλική πραγματοποίηση του ολοκληρωτικού ονείρου, μια κοινω-

νία απόλυτης κυριαρχίας. Τότε, η αρχιτεκτονική του στρατοπέδου δεν είναι αδιάφορη. Απεναντίας, συνιστά την ολοκληρωτική οργάνωση του περιβάλλοντος[52].

Στα στρατόπεδα, το συρματόπλεγμα είναι το εργαλείο της διαφορικής οργάνωσης του χώρου, του χωρισμού των βαθμίδων της συγκεντρωτικής ιεραρχίας. Εν πρώτοις, φυσικά, η περίφραξη χωρίζει ριζικά το στρατόπεδο από τη «φυσιολογική» κοινωνία. «Από παντού μας κυκλώνει το ζοφερό περίφραγμα του στρατοπέδου. Ποτέ δεν είδαμε τα όρια του συρματοπλέγματος, αλλά αισθανόμαστε γύρω μας τη βάναυση παρουσία του, που μας χωρίζει από τον κόσμο[53].» Όποιος μπαίνει σε ένα στρατόπεδο, πρέπει να ξεχάσει ό,τι ήξερε. Αν θέλει να επιβιώσει, πρέπει να καταλάβει γρήγορα ότι οι αξίες πάνω στις οποίες βάσιζε τη συμπεριφορά του δεν έχουν πλέον ισχύ, ότι εδώ ισχύουν άλλα. Πρέπει να καταλάβει ότι εδώ «όλα είναι δυνατά».

Ο Πρίμο Λέβι διηγείται ότι τη μέρα της άφιξής του στο Άουσβιτς, καθώς προσπαθούσε να σβήσει την ακόρεστη δίψα του γλείφοντας ένα κομμάτι πάγου που είχε ξεκολλήσει από την άκρη ενός παραθύρου, ένας κάπο όρμησε και του το άρπαξε. Όταν του ζήτησε το λόγο, «Warum;» («Γιατί;»), ο κάπο απάντησε, συνοψίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τον άλλο κόσμο που αντιπροσωπεύει το στρατόπεδο, «Hier ist kein warum» («Εδώ δεν υπάρχει γιατί[54]»). Ομοίως, στο Μπούχενβαλντ, μια ομάδα νεοφερμένων ρωτούν ανήσυχοι τον κάπο τους για την κατάσταση ενός συντρόφου τους, ο οποίος υποδείχθηκε για μια μεταφορά που θα ήταν σίγουρα μοιραία για αυτόν. Ο κάπο, γελώντας, απαντά χωρίς κακία: «Εδώ δεν υπάρχουν άρρωστοι· υπάρχουν μόνο ζωντανοί και νεκροί[55]».

Η παιδαγωγική τού «όλα είναι δυνατά» ξεκινά πάντοτε από το «Εδώ...», δηλαδή από το εσωτερικό των συρματοπλεγμάτων. Οι κρατούμενοι πρέπει να εξηγήσουν στον νεοφερμένο ότι οι εκδηλώσεις της αυθαιρεσίας των SS θα τον κάνουν γρήγορα να χάσει το σώμα και την όψη του ελεύθερου ανθρώπινου όντος που διατηρεί ακόμη. Πρέπει να του εξηγήσουν ότι από τη στιγμή που είναι πίσω από τα συρματοπλέγματα δεν είναι πια ένα ανθρώπινο ον αλλά κάτι λιγότερο από ζώο, ένα απλό σώμα, ένα κεφάλι (*Kopf*), ένα κομμάτι (*Stück*), προορισμένο στην καλύτερη περίπτωση να πεθάνει αργά.

Αλλά, στο εξωτερικό των συρματοπλεγμάτων και πριν από τον κόσμο, υπάρχουν τα SS. Τα SS αποφεύγουν κατά το δυνατόν να εισέλθουν στο στρατόπεδο. Η οργάνωση, η επιτήρηση, η πειθαρχία εξασφαλίζονται πριν απ' όλα από τους ίδιους τους κρατούμενους, από την αριστοκρατία του στρατοπέδου με τις πολλαπλές βαθμίδες της: αρχηγός του στρατοπέδου, αρχηγός του μπλοκ, αρχηγός του θαλάμου, κάπο... «Ο μηχανισμός SS μένει απόλυτα εκτός του στρατοπέδου. Οι SS διοικούν τους δρόμους που οδηγούν στο συγκεντρωτικό σύμπαν. Στο άνοιγμα που αφήνουν τα έλατα, ορθώνονται το παρατηρητήριο και τα μυδραλιοβόλα. Κατά μήκος των κορμών, στην άκρη του δρόμου, ορθώνονται τα συρματοπλέγματα [...]. Οι SS φυλάγουν τις πόρτες και μετρούν τους ανθρώπους[56].»

Στο ίδιο το εσωτερικό του στρατοπέδου, το συρματόπλεγμα οριοθετεί τους τόπους που παίζουν ρόλο διακριτό από τη μέση κατάσταση. Ο χώρος είναι έτσι οργανωμένος ώστε να καταστήσει ορατή μια αυθαίρετη ταξινόμηση. Οι γυναίκες είναι χωρισμένες από τους άντρες. Ορισμένες εθνότητες είναι απομονωμένες, ιδιαίτερα οι σοβιετικοί κρατούμενοι πολέμου. Οι Εβραίοι που

επιλέγονται για εργασία έχουν μερικές φορές το δικό τους τμήμα στο στρατόπεδο, όπως και οι βοηθοί των SS, για παράδειγμα οι Ουκρανοί.

Οι εσωτερικοί διαχωρισμοί μπορούν να απομονώσουν τους τομείς που οι συνθήκες διαβίωσης είναι «βελτιωμένες»: το *Revier* (υποκατάστατο νοσοκομείου) είναι σχεδόν συστηματικά χωρισμένο από το στρατόπεδο με μια περίφραξη συρματοπλεγμάτων, συχνά ηλεκτροφόρων. Ωστόσο, στα περισσότερα στρατόπεδα, μια διαμονή στο αναρρωτήριο είναι συνώνυμη με την ανάπαυλα και μερικές φορές με την καθαρή επιβίωση, έστω προσωρινή. Απεναντίας, στα στρατόπεδα εξόντωσης, στο Άουσβιτς ειδικά, το αναρρωτήριο είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο, τόσο εξαιτίας του γεγονότος των τακτικών επιλογών που στέλνουν τους ετοιμοθάνατους στους θαλάμους αερίων όσο και εξαιτίας των πειραμάτων που διεξάγονται από τους ναζί γιατρούς.

Αλλά συνήθως τα συρματοπλέγματα σημαδεύουν το πέρασμα προς έναν καινούργιο κύκλο της κόλασης. Στο Μπούχενβαλντ, το «μικρό στρατόπεδο» αποτελεί το πρώτο στάδιο. Το «μικρό στρατόπεδο», ένα στρατόπεδο από σκηνές περικυκλωμένο από συρματοπλέγματα, χρησιμεύει στον εγκλεισμό των υπεράριθμων κρατουμένων, με φρικτές συνθήκες, κυρίως λόγω της παντελούς σχεδόν έλλειψης υποδομών. Αλλά ακόμη και στο εσωτερικό του μικρού στρατοπέδου υπάρχουν και χειρότερα: μπορεί να σε πετάξουν σε ένα κλουβί, φτιαγμένο εξ ολοκλήρου από συρματοπλέγματα, το οποίο αποκαλείται ο «ροδώνας». Συρματοπλέγματα εντός συρματοπλεγμάτων, «εδώ ήταν που μερικά θύματα θα πέθαιναν από την πείνα, με -30 βαθμούς Κελσίου τη νύχτα και με -15 βαθμούς την ημέρα, μπροστά στα μάτια των συντρόφων τους, που δεν ήξεραν πότε θα ερχόταν η σειρά τους[57]».

Τέλος, οι θάλαμοι αερίων και τα κρεματόρια διαθέτουν τη δική τους περίφραξη συρματοπλεγμάτων. Η μυστικότητα επιτάσσει να είναι πλεγμένη με κλαδιά η περίφραξη των συρματοπλεγμάτων στα στρατόπεδα εξόντωσης ώστε να καθιστά το εσωτερικό αόρατο. Στο Σόμπιμπορ και στην Τρεμπλίνκα, οι κρατούμενοι ακολουθούν ένα στενό πέρασμα από συρματοπλέγματα πλεγμένα επίσης με κλαδιά για να φτάσουν στους μεταμφιεσμένους σε λουτρά θαλάμους αερίων. «Δεχτήκαμε τη διαταγή να πάμε με αυτούς, με τους Γερμανούς. Μας συνόδεψαν μέχρι τον θάλαμο αερίων, που βρίσκεται στο δεύτερο τμήμα του στρατοπέδου. – Ήταν μακριά; – Όχι, δεν ήταν πολύ μακριά, αλλά όλα ήταν καμουφλαρισμένα: υπήρχαν φράχτες, καλυμμένα με κλαδιά συρματοπλέγματα για να μην μπορεί να δει κανείς, να μην μπορεί να φανταστεί ότι αυτός ο δρόμος οδηγούσε στους θαλάμους αερίων. – Ήταν αυτό που αποκαλούσαν τα SS "σήραγγα"; – Όχι, το έλεγαν... "Ο δρόμος του Παραδείσου"[58].»

ΤΟ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑ, ΣΥΜΒΟΛΟ ΑΚΡΑΙΑΣ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΣ

Ας φανταστούμε... Μια ασπρόμαυρη φωτογραφία που απεικονίζει, σε γκρο πλαν, ένα απλό κομμάτι συρματοπλέγματος. Έρχεται στον νου μας η περίφραξη ενός αγρού; Όχι, φυσικά. Το συρματόπλεγμα, ως τέτοιο, δεν αποτελεί πλέον γεωργικό εξάρτημα. Για να φανταστούμε έναν αγρό, θα έπρεπε να υπάρχει μια αγελάδα ή ένα πρόβατο πίσω από το συρματόπλεγμα. Αντιθέτως, για να φανταστούμε τον εγκλεισμό, δεν είναι απαραίτητη η αναπαράσταση ενός φυλακισμένου. Από μόνο του το συρματόπλεγμα αρκεί για να μας φέρει τον συνειρμό ενός στρατοπέδου

συγκέντρωσης ή φυλακισμένων και ευρύτερα της καταπίεσης. Έχει γίνει σύμβολο, συμπυκνώνει σε μια γραφική ή κειμενική επίκληση ένα σύνολο αναπαραστάσεων που το ξεπερνούν ως απλό αντικείμενο. Έγινε, μέσω της ιστορικής συσσώρευσης, μια μεταφορά της πολιτικής βίας, που συνδέει τις νεοτερικές καταστροφές, την ινδιάνικη εθνοκτονία, το σφαγείο του 14-18 και τις ναζιστικές εξοντώσεις. Όπως λέει ο Πρίμο Λέβι, μετά την απελευθέρωση του Άουσβιτς: «Ελευθερία. Το ρήγμα στα συρματοπλέγματα μας έδινε τη συγκεκριμένη εικόνα της[59]».

Μετά τον πόλεμο, το συρματόπλεγμα παραμένει γερά συνδεδεμένο με την τραυματική εμπειρία της κατοχής. Το 1946, οι περιπατητές του δάσους της Βουλώνης με πολλή δυσκολία ανέχονται το γεγονός ότι οι γαλλικές υπηρεσίες κατασκοπείας και αντικατασκοπείας (την εποχή εκείνη η SDECE) που είχαν εγκατασταθεί στα κτίρια της λεωφόρου Suchet, διατηρούν τον μηχανισμό άμυνας που η *Kriegsmarine* [το γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό] είχε θέσει σε εφαρμογή, ιδιαίτερα τις σειρές των συρματοπλεγμάτων. «Αυτά τα συρματοπλέγματα, αυτό το τείχος, ξυπνούν δυσάρεστες αναμνήσεις. Θέλουμε να περπατάμε ελεύθερα στους δρόμους του Παρισιού. Δεχόμαστε τα αδιέξοδα σαν νόμο της αστικής φύσης, αλλά δεν μπορούμε να συνηθίσουμε τα συρματοπλέγματα του δάσους της Βουλώνης. Η παρουσία τους σοκάρει. Εάν είναι αναγκαίο να προστατευτούν τα κτίρια της DGER [sic], ας μην μιμούμαστε τους κατακτητές μιας άλλης εποχής. Η καλαισθησία μας, εμάς των Παριζιάνων που αγαπούμε το δάσος, προσβάλλεται από τη διατήρηση απαγορευμένων διόδων τόσο κακής ποιότητας[60].»

Οι εκτοπισμένοι και οι αιχμάλωτοι πολέμου χρησιμοποιούν το σχήμα του συρματοπλέγματος ως ένα σημείο που χαρακτηρίζει την ιδιαιτερότητά τους, τις δραστηριότητες ή τις ενασχολήσεις τους. Λίγο μετά τον πόλεμο, η κατάσταση εκείνων που επιστρέφουν από την αιχμαλωσία είναι δύσκολη. Το στίγμα της ήττας θίγει την αξιοπρέπεια των αιχμαλώτων πολέμου και οι τρόφιμοι των στρατοπέδων συγκέντρωσης παραμένουν απομονωμένοι λόγω της εμπειρίας των στρατοπέδων που δεν σταματά να τους καταδιώκει. Συχνά είναι δύσκολο για αυτά τα «φαντάσματα» να βρουν δουλειά ή ακόμη και να καλύψουν βασικές ανάγκες τους. Γι' αυτό τον λόγο, μερικοί αποφασίζουν να φορέσουν επιδεικτικά στη μπουτονιέρα τους μια «μινιατούρα συρματοπλέγματος[61]» για να ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Οι φυλακισμένοι και οι εκτοπισμένοι επιδιώκουν, κυρίως, να μεταδώσουν την εμπειρία τους και τις πολιτικές της συνέπειες μέσω των περιοδικών: *Le Front de Barbelé* [*Μέτωπο Συρματοπλέγματος*], εβδομαδιαίο περιοδικό της Ένωσης Φυλακισμένων Πολέμου του Σηκουάνα, το πρώτο τεύχος του οποίου κυκλοφορεί το 1945· *Après les barbelés* [*Μετά τα Συρματοπλέγματα*], μηνιαίο περιοδικό πληροφόρησης και συνδέσμου της Ένωσης Φυλακισμένων Πολέμου του Κάτω Ρήνου 1948· *Les Barbelés* [*Τα Συρματοπλέγματα*], μηνιαίο δελτίο της Ένωσης Φυλακισμένων Πολέμου 1939-1940· *Cisailles et barbelés*, [*Ψαλίδες και συρματοπλέγματα*] περιοδικό της Εθνικής Ένωσης Δραπετών Πολέμου. Αυτή η ανάγκη επικοινωνίας εκφράζεται επίσης σε διηγήματα ή σε θεατρικά έργα: *Dans les barbelés* [*Μέσα στα Συρματοπλέγματα*], δράμα για την αιχμαλωσία που γράφτηκε από τους φυλακισμένους της Colroy-La-Grande το 1945 ή

Barbelés Sanglants [*Ματωμένα Συρματοπλέγματα*] από τον Richard Geutal, στις εκδόσεις Amicale du Stalag VA (1948).

Τα βιβλία σχετικά με τα στρατόπεδα χρησιμοποιούν συχνά την εικόνα του συρματοπλέγματος στα εξώφυλλά τους. Αυτή η απεικόνιση μπορεί να χρησιμοποιεί τη φωτογραφία, προβάλλοντας την περίφραξη του συρματοπλέγματος ως στοιχείο που αρκεί για να σημάνει το σύνολο του στρατοπέδου ή μάλλον που το σημαίνει καλύτερα από ένα γενικό πλάνο, παραδείγματος χάριν από αέρος[62]. Συχνά επίσης, σχεδιάζεται το συρματόπλεγμα ή γράφεται το όνομα του στρατοπέδου με γράμματα σε μορφή συρματοπλέγματος ή, ακόμη, τοποθετούνται συρματοπλέγματα πάνω σε μια φωτογραφία[63]. Πολλά εξώφυλλα χρησιμοποιούν μια ελάχιστη και σχηματοποιημένη αναπαράσταση μερικών κομματιών από συρματοπλέγματα που αρκούν από μόνα τους για να αναγγείλουν το αντικείμενο του βιβλίου. Έτσι, το εξώφυλλο του βιβλίου της Annette Wieworka, *Déportation et Génocide. Entre la mémoire et l' oubli* [*Εκτοπισμός και Γενοκτονία. Μεταξύ μνήμης και λήθης*], είναι λευκό, έχοντας στο κέντρο μια απλή άκρη στυλιζαρισμένου συρματοπλέγματος. Το βιβλίο του Andreij Kaminski, που περιγράφει την ιστορία των στρατοπέδων συγκέντρωσης από το 1896, παρουσιάζεται με τέσσερα κομμάτια συρματοπλέγματος σε γκρο πλαν πάνω σε ένα σκέτο κόκκινο φόντο[64].

Το συρματόπλεγμα έγινε έτσι ένα σχεδόν οικουμενικό σύμβολο των στρατοπέδων και ευρύτερα των φασιστικών και ολοκληρωτικών βαναυσοτήτων, λόγω της χρήσης του στη διαχείριση του χώρου, αλλά επίσης επειδή διαθέτει μια ισχυρή ικανότητα επίκλησης. Πράγματι, η μορφή του απεικονίζει τη λειτουργία του, είναι μια γραμμή που τέμνει το χώρο και παραπέμπει αμέ-

σως στη στέρηση της ελευθερίας (όπως κάνουν τα κάγκελα της φυλακής). Είναι, όμως, επιπλέον, μια γραμμή αγκαθωτή, επιθετική, οι αιχμές της οποίας αντικατοπτρίζουν τις λεπίδες της εξουσίας. Γραμμές και αιχμές, κάγκελα και λεπίδες εκφράζουν ευθέως τη βίαιη και καταπιεστική αποστολή του συρματοπλέγματος.

Το συρματόπλεγμα διαθέτει τέτοια εκφραστική ισχύ ώστε χωρίς την παρουσία του ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιο. Αυτό επέτρεψε σε κάποιους να αμφισβητούν την ύπαρξη ορισμένων στρατοπέδων, στην περίπτωση που δεν ήθελαν να την παραδεχτούν. Ο Joe Nordmann διηγείται στις αναμνήσεις του ότι, κατά τη διάρκεια της δίκης Kravtchenko, δεν πίστεψε στη μαρτυρία της Margarette Buber-Neumann σχετικά με τα σοβιετικά στρατόπεδα. Για εκείνους που πίστευαν τυφλά στο καθεστώς, ήταν «αδιανόητο» ότι ένα στρατόπεδο μπορούσε να είναι τόσο μεγάλο όσο δύο φορές η Δανία. «Μα για ποιο πράγμα μιλούσε λοιπόν; Ήταν αυτό ένα σταλινικό στρατόπεδο συγκέντρωσης; Χωρίς τείχη, χωρίς συρματοπλέγματα, όπου μπορούσε να κυκλοφορεί κανείς με την άνεσή του;»[65]

Δεν μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε το συρματόπλεγμα ούτε το μόνο ούτε το «καλύτερο» σύμβολο των στρατοπέδων συγκέντρωσης και της καταπίεσης. Το στρατόπεδο δεν πρέπει να συνοψίζεται στο συρματόπλεγμα· αντίθετα, το συρματόπλεγμα είναι εκείνο που έγινε «συγκεντρωτικό». Η συμβολική δύναμη του συρματοπλέγματος τείνει όμως να αντιστρέψει τη σχέση μεταξύ του συμβόλου και του φαινόμενου. Δεν ισχύει πια το ότι «εκεί όπου υπάρχουν συρματοπλέγματα, υπάρχει βαναυσότητα της εξουσίας» αλλά το ότι «θα αναγνωρίσουμε μια βάναυση επιβολή της εξουσίας εκεί όπου υπάρχουν συρματοπλέγματα ή ισάξιοι μηχανισμοί». Και ίσως ακριβώς επειδή το συρματόπλεγμα

απέκτησε αυτή την αποκλειστική συμβολική εξουσία, θα επιδιώξουμε να προσδιορίσουμε εδώ αν υπάρχουν, εφεξής, τεχνικές διαχείρισης του χώρου που αναλαμβάνουν ανάλογες λειτουργίες με εκείνες του συρματοπλέγματος, αλλά με τρόπο πολύ πιο διακριτικό, αν και εξίσου βίαιο.

ΙΙ-Το συρματόπλεγμα και η πολιτική διαχείριση του χώρου

Το συρματόπλεγμα είναι ένα όργανο, στο μέτρο που δεν δημιουργεί το ίδιο μια λειτουργία, αλλά πραγματώνει με ειδικό τρόπο μια γενική λειτουργία που προϋπάρχει: την οριοθέτηση του χώρου.

Η αγροτική λειτουργία της περίφραξης είναι η άμυνα ενός παραγωγικού χώρου εναντίον των εξωτερικών επιθέσεων. Ο χωρικός περιφράσσει την έκτασή του για να εμποδίσει τις ανεπιθύμητες εισβολές: άγρια ζώα, κοπάδια κατοικίδιων, κλέφτες που απειλούν τον αγρό του, τα αγαθά του ή τον ίδιο. Μέσω αυτής της ενέργειας, οριοθετεί ένα εξωτερικό που πολώνεται ως απειλητικό και ένα εσωτερικό που πολώνεται ως ασφαλές, επειδή είναι προστατευμένο. Η πράξη της περίφραξης είναι συνεπώς πολιτική, επειδή σημαδεύει την ατομική ιδιοκτησία, συμμετέχει στην αποτελεσματική διαχείριση της περιουσίας και υλοποιεί τις κοινωνικές διακρίσεις.

Η κατάτμηση του χώρου από την περίφραξη περιέχει δύο συνιστώσες, μία στατική και μία δυναμική. Η στατική είναι η καθαρή υλική παρουσία της περίφραξης, ως απλό σημάδι μιας ιδιοκτησίας ή ενός ιδιαίτερου καθεστώτος του χώρου. Δεν παράγει την οριοθέτηση, απλώς τη σηματοδοτεί. Απεναντίας, η δυναμική συνιστώσα είναι η ικανότητα που διαθέτει η περίφραξη να παράγει πραγματικά μια διαφορά μέσα στον χώρο, δηλαδή η ικα-

νότητά της να αναλαμβάνει δράση για να απωθεί τους παρείσακτους. Μια περίφραξη είναι λοιπόν ένα σημάδι και μια δράση. Όθεν, η γενική προβληματική που γέννησε το συρματόπλεγμα είναι η προβληματική της σχέσης μεταξύ του υλικού στοιχείου του σημαδιού και του αποτελεσματικού στοιχείου της δράσης. Στη Δύση, λόγω των γεωγραφικών συνθηκών και της απεραντοσύνης των επιφανειών προς περικύκλωση, χρειαζόταν απαραιτήτως μια περίφραξη που να ανταποκρινόταν στο μέγιστο δυνατό συνδυασμό αποτελεσματικότητας και ύλης, που να απωθούσε με τον καλύτερο τρόπο με τον κατά το δυνατόν ελαφρύτερο μηχανισμό. Και το συρματόπλεγμα, ως αποτέλεσμα αυτής της αναζήτησης αποτελεσματικότητας, επιφέρει μια σειρά αποφασιστικών πολιτικών συνεπειών.

Ριζοσπαστικοποιεί τις πολώσεις της οριοθέτησης του χώρου. Παράγει μια μαζοποίηση των απορριμμένων στοιχείων, ανθρώπων και ζώων, εξίσου και με τον ίδιο τρόπο. Ενισχύει, επίσης, χάρη στην ίδια του την ελαφρότητα, τον σύνδεσμο μεταξύ οριοθέτησης και επιτήρησης, έναν γενικό σύνδεσμο, τα σημερινά πολιτικά αποτελέσματα του οποίου είναι τεράστια[66].

Ένα μεταίχμιο μεταξύ ζωής και θανάτου

Το συρματόπλεγμα είναι το στοιχείο ενός μηχανισμού αποκλεισμού και περίληψης (inclusion*). Η λειτουργία του είναι πάντοτε να εντείνει την κατανομή μεταξύ του μέσα και του έξω, την οποία παράγει ένας δεδομένος μηχανισμός. Το συρματόπλεγμα προστίθεται στους προϋπάρχοντες μηχανισμούς –προστασία των αγρών και των κοπαδιών, διαχωρισμός μεταξύ Λευκών και Ινδιάνων, χαράκωμα και εγκλεισμός– προκειμένου να αυξήσει τη διαζευκτική τους αποτελεσματικότητα.

Πώς λοιπόν έγινε το συρματόπλεγμα, από απλό βοηθητικό εργαλείο, το ουσιαστικό στοιχείο ενός μεταίχμιου μεταξύ ζωής και θανάτου; Πώς απέκτησε αυτό τον ρόλο στην εγγραφή του στις μεγάλες νεοτερικές διαδικασίες του ριζικού διαχωρισμού;

Οι Ινδιάνοι, οι γερμανοί στρατιώτες ή οι γάλλοι poilus και οι τρόφιμοι των στρατοπέδων συγκέντρωσης δεν είναι «απλώς» αποκλεισμένοι από την κοινωνία και πεταμένοι προς την περιφέρειά της. Η οριοθέτηση του χώρου δεν καθορίζει απλώς πολίτες δεύτερης κατηγορίας ούτε όντα με ελάχιστα δικαιώματα. Γι' αυτούς, το να βρίσκονται πέρα από τα συρματοπλέγματα ή εντός αυτών δεν σημαίνει μια επιδεινωμένη κατάσταση, αλλά την από-

* Σ.τ.Μ.: Η έννοια «inclusion» έχει αποδοθεί στα ελληνικά επίσης ως «εγκλεισμός» ή «ένταξη». Υιοθετήθηκε εδώ η μεταφραστική επιλογή του Παναγιώτη Τσιαμούρα (Giorgio Agamben, *Homo Sacer*, Scripta), η οποία συνάδει με το πνεύμα της παρούσας μελέτης.

λυτη ανυπαρξία κατάστασης. Δεν έχουν να κάνουν με μια δύσκολη ζωή, έχουν να κάνουν με τον βίαιο θάνατο.

Σύμφωνα με τον Τοκβίλ, η δυναμική του ριζικού αποκλεισμού, θύματα της οποίας είναι οι Ινδιάνοι, είναι σαν την αρνητική όψη μιας εξίσου ριζικής περίληψης. Η δημοκρατική αμερικανική κοινωνία στηρίζεται, σύμφωνα μ' αυτόν, στην ισότητα των πολιτών ως πολιτών. Σε όλους εκείνους που θέλουν να «εμπλακούν στο παιχνίδι» της ιδιότητας του πολίτη όπως ορίζεται αυτή από το Σύνταγμα, παρέχεται ισότητα δικαιωμάτων με όλους τους άλλους (δεν τίθεται θέμα, φυσικά, πραγματικής ισότητας). Στις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτή η δυναμική περίληψης έχει πρωτόγνωρη δύναμη αφού, σε μια γη που θεωρείται παρθένα, αφήνουν να ξεδιπλωθεί μια αρχή η οποία θεωρείται καθολική, επειδή δεν περιορίζεται από παραδοσιακούς αντιδραστικούς σχηματισμούς. Απλώνεται, κατά κάποιο τρόπο, σε ένα λείο γεωγραφικό και ιστορικό έδαφος.

Η αμερικανική γη όμως δεν είναι παρθένα, κατοικείται από έναν πολιτισμό με τις αξίες του και τις ξεχωριστές πολιτικές αρχές του. Δεν είναι όμως δυνατή καμία συνάντηση μεταξύ του κατακτητικού Καθολικού και του δεκτικού Επιμέρους. Η μόνη «λύση» που έχουν τότε οι Ινδιάνοι είναι να υποχωρήσουν ενώπιον της γεωγραφικής εγγραφής του Καθολικού. Επειδή η ήπειρος είναι περιορισμένη, όταν δεν μπορούν να υποχωρήσουν άλλο, δεν έχουν άλλη επιλογή από το να πεθάνουν[67]. Η δημοκρατική και φιλελεύθερη διαδικασία περίληψης, ακριβώς επειδή θέλει να είναι καθολική, έχει απώτατα άκρα, τα όριά της είναι άβυσσοι. «Τα πάντα μοιάζουν να συμβαίνουν ωσάν η κίνηση περίληψης, μέσα στην οποία συγκροτείται ο δημοκρατικός πολιτισμός, να σχεδίασε ταυτοχρόνως ένα όριο, ένα σύνορο, ένα άκρο, πέραν των

οποίων αντιστρέφεται απότομα η περιληπτική (inclusive) ενεργητική[68].»

Ωστόσο, η ίδια η φύση της συντελούμενης διαίρεσης δεν έχει να κάνει μόνο σε μια δικαιική διαφορά μεταξύ Λευκών και Ινδιάνων. Αν οι Ινδιάνοι είναι προορισμένοι να πεθάνουν, δεν είναι τόσο επειδή δεν προστατεύονται από το δημοκρατικό δίκαιο, αλλά μάλλον επειδή βρίσκονται έξω από μια ζώνη όπου η ζωή των ανθρώπων (και των ζώων) υφίσταται διαχείριση, αξιοδοτείται και διεγείρεται από ένα σύνολο τεχνολογιών εξουσίας, που ο Μισέλ Φουκώ ονόμασε βιοπολιτική. Αυτή η νέα μέριμνα της εξουσίας για τη δημογραφία, την υγεία και τη στέγαση των πληθυσμών εμφανίζεται στα τέλη του 18ου αιώνα, εν μέρει εξαιτίας της αυξανόμενης σημασίας της ποσότητας και της ποιότητας του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού. Αποφασιστική αλλαγή: δίπλα στην εξουσία θανάτου του Ηγεμόνα αναπτύσσεται «μια εξουσία προορισμένη περισσότερο να παράγει δυνάμεις, να τις κάνει να αυξάνονται και να τις διευθετεί, παρά να τις φράζει, να τις λυγίζει ή να τις καταστρέφει[69]».

Η εκρηκτική επιτυχία του συρματοπλέγματος στις Ηνωμένες Πολιτείες οφείλεται εν μέρει στη συνάφειά του με τα βιοπολιτικά διακυβεύματα. Στην αρχή, οι κτηματίες χρειάζονται τις περιφράξεις για να οριοθετήσουν την ιδιοκτησία τους, για να την υπερασπίσουν ενάντια στις έξωθεν εισβολές και κυρίως ενάντια στα κοπάδια ελεύθερης βοσκής. Προς τούτο, πρέπει να βρεθεί ένα σύστημα που να μην τραυματίζει τα ζώα, έτσι ώστε να μην οργιστούν οι κάτοχοί τους. Ωστόσο, τα πρώτα μοντέλα συρματοπλέγματος δεν λαμβάνουν υπόψη τις βλάβες που υφίστανται στα ζώα που βρίσκονται έξω, ο στόχος τους είναι απλώς να τα εμποδίσουν να μπουν. Είναι λοιπόν σχεδόν αόρατα για τα βο-

οειδή· οι προεξοχές τους, που είναι υπερβολικά μακριές ή αιχμηρές, προκαλούν πληγές που συχνά αποβαίνουν μοιραίες για τα ζώα που κυκλοφορούν μόνα τους στο μεγάλο λιβάδι. «Αναλύοντας το πρόβλημα αυτό κάτω από ένα νέο πρίσμα, οι παραγωγοί [του συρματοπλέγματος] προέκριναν έναν τύπο συρματοπλέγματος που θα ήταν περισσότερο ορατός για τα ζώα αντί για έναν τύπο που θα προκαλούσε πόνο. Αν και πρόκειται για μια αντιστροφή των αρχών του συρματοπλέγματος, σύντομα προτάθηκε ένας καινούργιος τύπος προϊόντος. Τότε δημιουργήθηκαν πολλά μοντέλα λιγότερο βλαβερά και περισσότερο φανερά[70]».

Έτσι, το συρματόπλεγμα αποδείχτηκε αρκετά εύκαμπτο ώστε να προσαρμόζεται σε μεταβλητούς σκοπούς, και μάλιστα αντίθετους: να απωθεί το εξωτερικό και να φυλάγει το εσωτερικό. Ποικίλλοντας σε σχήμα και πάχος προτείνει την καλύτερη σχέση μεταξύ της αποτρεπτικής δράσης και της βλάβης που υφίσταται το απωθούμενο ζώο. Γι' αυτό τον λόγο, οι ίδιοι οι αγελαδοτρόφοι θα χρησιμοποιήσουν το συρματόπλεγμα για να παραγάγουν ένα προστατευτικό εσωτερικό για τα κοπάδια, πολύ πιο παραγωγικό από το επικίνδυνο εξωτερικό του λιβαδιού. Η ικανότητα του συρματοπλέγματος να απωθεί χωρίς να τραυματίζει επέτρεψε την ταχεία ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και αγροκαλλιέργειας, σφαίρες στις οποίες πρέπει να κυριαρχεί μια ορισμένη «βιοπολιτική άνεση».

Η αποτρεπτική αποτελεσματικότητα του συρματοπλέγματος όμως διαθέτει υποχρεωτικά δύο όψεις: δεν μπορεί να προστατευτεί η μία πλευρά χωρίς να απειληθεί η άλλη, μέσω της απώθησης του ανεπιθύμητου, του ξένου για την περιοχή, προς τους κινδύνους ενός τραχιού και μάλιστα ερημικού εξωτερικού.

Εάν, όπως βεβαιώνει ο Giorgio Agamben, «σε κάθε σύγχρονο κράτος, υπάρχει ένα σημείο που σημαδεύει τη στιγμή όπου η απόφαση πάνω στη ζωή μετατρέπεται σε απόφαση πάνω στο θάνατο και όπου η βιοπολιτική [...] μπορεί να αντιστραφεί σε θανατοπολιτική[71]», τότε το συρματόπλεγμα εμφανίζεται ξεκάθαρα, ήδη από τη γέννησή του, σαν ένας ενεργός και αποτελεσματικός τελεστής επιλογής ή διαχωρισμού μεταξύ αυτού που πρέπει να ζήσει και εκείνου που μπορεί ή πρέπει να πεθάνει.

Η Αμερικανική Μεθόριος αποκτά έτσι ένα τελείως διαφορετικό νόημα από εκείνο της πολιτικής μυθολογίας της Δύσης. Δεν είναι το όριο μεταξύ των φώτων και του σκότους, του πολιτισμού και της βαρβαρότητας, αλλά μεταξύ των προστατευμένων Λευκών ως παραγωγικών και των εκτεθειμένων Ινδιάνων ως αντιπαραγωγικών. Μ' αυτή την έννοια, το συρματόπλεγμα υπήρξε πράγματι μια αιχμή δόρατος της καπιταλιστικής και βιομηχανικής προόδου, ακριβώς επειδή συνέβαλε στο να αποκόψει από την κοινωνία εκείνους που ήθελαν να ζήσουν διαφορετικά.

Αυτό το πέρασμα από τη βιοπολιτική στη θανατοπολιτική παράγεται εξίσου στους δύο άλλους ιστορικούς σχηματισμούς που εκθέσαμε. Ισχύει διττώς σε ό,τι αφορά στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από τη μια μεριά, ο ξένος, Γερμανός ή Γάλλος, περνάει από την κλασική φιγούρα της απλής ετερότητας στην ακραία φιγούρα του τέρατος ή του απόλυτου εχθρού. Η ίδια η φύση του σύγχρονου πολέμου ριζοσπαστικοποιεί τη σύγκρουση και τη μεταμορφώνει σε έναν αγώνα για τη ζωή, όπου ο εχθρός πρέπει κυριολεκτικά να κονιορτοποιηθεί. Η φραγμένη με συρματοπλέγματα γραμμή του μετώπου προστατεύει τη χώρα όχι από την ήττα αλλά από την καταστροφή.

Από την άλλη μεριά, οι στρατιώτες της πρώτης γραμμής

συγκροτούν μια ομάδα ριζικά ξεχωριστή. Υπάρχουν εκείνοι που περνούν πέρα από τα προστατευτικά συρματοπλέγματα για να πεθάνουν εκεί και οι άλλοι που, στα μετόπισθεν, συνεχίζουν να επιβιώνουν, κουτσά στραβά. Για μερικούς είναι χαρά ή λύπη, για άλλους είναι ζωή ή θάνατος. Η no man's land είναι ο τόπος –που δεν είναι ακριβώς τόπος– αυτού του περάσματος, εκεί όπου οι άνθρωποι αποσυντίθενται για να γίνουν νεκροί με αναστολή.

Στο στρατόπεδο ως θανατοπολιτική κοινωνία, ο θάνατος των ανθρώπων είναι αδιαχώριστος από την έσχατη υποτίμησή τους και από τον μετασχηματισμό τους σε μια απανθρωποποιημένη ζώσα/επιβιώνουσα ύλη.

Στους νεοτερικούς πολιτικούς μηχανισμούς διαχωρισμού, το συρματόπλεγμα γίνεται έτσι το εργαλείο μιας ακραίας πόλωσης. Από τη μια μεριά, την οποία θα αποκαλέσουμε το εσωτερικό, με αναφορά στον αγρό του γεωργού, προστατεύεται το δίκαιο, υποκινείται η παραγωγή και αριστοποιείται η ζωή. Από την άλλη μεριά, στο εξωτερικό, ενθαρρύνεται το αυθαίρετο, ενεργοποιείται η καταστροφή και κατασκευάζεται ο θάνατος.

Κατά την εξέταση αυτών των τριών ιστορικών σχηματισμών, παρατηρείται μια επίταση της κτηνωδίας της εξουσίας, της διαδικασίας του «προκαλείς τον θάνατο» στο «εξωτερικό» που οριοθετείται από τα συρματοπλέγματα. Αυτό μπορεί φυσικά να αποδοθεί στην τελειοποίηση των εργαλείων καταστροφής και στη διαφορά που χαρακτηρίζει τις πολιτικές καταστάσεις του Ινδιάνου, του στρατιώτη και του τρόφιμου του στρατοπέδου συγκέντρωσης. Κάτι τέτοιο όμως θα παραμέριζε έναν σημαντικό παράγοντα, γεωμετρικής τάξης. Ότι δηλαδή, και στις τρεις αυτές περιπτώσεις, το εξωτερικό που παράγει το συρματόπλεγμα δεν έχει την ίδια μορφή.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η μεθόριος είναι μια γραμμή η οποία προχωρά προς τη Δύση, και στην οποία προσκρούουν οι Ινδιάνοι και τελικά υποχωρούν. Η βία που συνδέεται με τη μεθόριο διαλύεται από τη δυνατότητα διαφυγής που προσφέρει η ενδοχώρα. Όταν αυτή η δυνατότητα εξαφανίζεται, όταν δεν υπάρχει πλέον πιθανή διαφυγή, χτυπάει η καμπάνα για τους ινδιάνικους λαούς.

Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, δυο γραμμές συγκρούονται, δυο σύνορα σπρώχνουν το ένα το άλλο, με όλη την ισχύ του καθ' ολοκληρίαν κινητοποιημένου σύγχρονου κράτους. Έτσι, διαγράφεται ένας χώρος που δεν ανήκει σε κανέναν, μια λεπτή λουρίδα στην οποία συγκεντρώνεται η καταστροφή και προστίθεται η βία δύο εξωτερικών εχθρών. Εντούτοις, παραμένουν γραμμές διαφυγής. Οι επιζώντες στρατιώτες είναι δυνατόν να διασχίσουν ξανά τα συρματοπλέγματά τους για να επιστρέψουν στα χαρακώματά τους. Μπορούν επίσης να αποφύγουν την καθήλωση του πολέμου χαρακωμάτων καταφεύγοντας στην πρωταρχική τακτική της πλευροκόπησης. Ο Jünger διηγείται πώς, με μερικούς συντρόφους του, οργάνωσε επιθέσεις κομάντο εναντίον των αγγλικών χαρακωμάτων. Για να αποφύγουν την καθήλωση, αυτές οι μικρές επίλεκτες ομάδες γλιστρούν στα εχθρικά χαρακώματα και ανεβαίνουν κατά μήκος της σήραγγας εκτοξεύοντας χειροβομβίδες[72].

Με το στρατόπεδο συγκέντρωσης, η γεωμετρική μορφή της ακραίας βίας βρίσκει την τελείωσή της κλείνοντας ερμητικά το «εξωτερικό». Δεν είναι αντιφατικό να μιλάμε για «εξωτερικό» στο εσωτερικό των συρματοπλεγμάτων των στρατοπέδων: πρόκειται μάλιστα για το κατεξοχήν εξωτερικό, τον τόπο/μη τόπο της απόλυτης κυριαρχίας του αυθαίρετου και του θανάτου. Εκεί,

δεν είναι δυνατή καμία διαφυγή, από παντού το συρματόπλεγμα εξαπολύει αδιάκοπα τις μορφές της κτηνωδίας που επιδιώκει η αυθαιρεσία SS: την πείνα, τη δίψα, το κρύο, τα χτυπήματα. Η αρνητική πόλωση επέρχεται συνεχώς, προστίθεται στον εαυτό της, χωρίς απώλειες. Στο εσωτερικό/εξωτερικό των συρματοπλεγμάτων, ο θάνατος συμπυκνώνεται στο έπακρο: τον θυμίζει ακόμη και ο εισπνεόμενος αέρας έτσι κορεσμένος που είναι από την οσμή των σωμάτων που καίγονται.

Φυλάγοντας το κοπάδι και φονεύοντας το ζώο

Το συρματόπλεγμα είναι ένας μηχανισμός που προορίζεται κυρίως για τα έμβια όντα. Οι κλασικές περιφράξεις, οι ξύλινες παραδείγματος χάριν, φράζουν το χώρο, αλλά δεν έχουν επινοηθεί ειδικά για να προσβάλλουν το έμβιο ον ως έμβιο, δηλαδή μέσω της ευαισθησίας του. Οι σανίδες ή τα δοκάρια παίζουν έναν ρόλο σε σχέση με τον χώρο, διαχωρίζουν. Το συρματόπλεγμα έχει μια ενεργό σχέση με τα σώματα, απομακρύνει. Η σχέση αυτή με το έμβιο ον εκπληρώνεται στο πιο διαμοιραζόμενο επίπεδο, καθώς είναι το πρώτο, σε εκείνο της δεκτικότητάς του στον πόνο και της τάσης του να τον αποφεύγει.

Δεν αφορά λοιπόν ιδιαίτερα στα βοοειδή, στα πρόβατα, στα αδέσποτα σκυλιά, στα τσακάλια, στους Ινδιάνους, στους ζωοκλέφτες, στα άλογα και στους καβαλάρηδές τους· τους αφορά όλους μαζί και με τον ίδιο τρόπο, ανάλογα με το αν βρίσκονται μέσα ή έξω. Το εσωτερικό πρέπει να προστατευτεί από τις σκιές που περιφέρονται, από τις μάζες που μεταναστεύουν και από τα άτομα που περιπλανιούνται.

Όπως είδαμε, οι μηχανισμοί στους οποίους προστίθεται το συρματόπλεγμα είναι μηχανισμοί διαχωρισμού μεταξύ εκείνου που πρέπει να ζήσει και εκείνου που πρέπει να πεθάνει. Πιο συγκεκριμένα, παράγουν μια διάκριση μεταξύ αυτών που παραμένουν άνθρωποι και εκείνων που δεν είναι πλέον παρά σώματα. Από τη μια μεριά, υπάρχουν παραγωγικά υποκείμενα, προφυλαγμένα και καλυμμένα με το μανδύα των δημοκρατικών δικαι-

ωμάτων. Σχηματίζουν ένα κοπάδι, αλλά ένα κοπάδι με ανθρώπινο πρόσωπο. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν σώματα εγκαταλειμμένα και χωρίς δικαιώματα, που μοιάζουν περισσότερο με ζώα παρά με ανθρώπους. Δεν αποτελούν το ισοδύναμο ενός οποιουδήποτε κοπαδιού, διότι ένα κοπάδι, ως οικονομική αξία, προορίζεται να βρίσκεται στο εσωτερικό. Όχι, εφόσον βρίσκονται στο εξωτερικό, χαμένοι στο άγνωστο, στο απειλητικό, στο αρνητικό, θεωρούνται άγρια θηρία απ' αυτούς που βρίσκονται στο εσωτερικό. Υπάρχει εξάλλου ένα εκτενές λεξιλόγιο με ονόματα ζώων για τους ανθρώπους πέρα από το συρματόπλεγμα.

Για τον Λευκό των Η.Π.Α., οι Ινδιάνοι είναι άγριοι, δηλαδή μη πολιτισμένοι όταν είναι ειρηνικοί, και θηράματα προς εξόντωση όταν πολεμούν για να υπερασπίσουν τον εαυτό τους. Στα τέλη του 19ου αιώνα είναι απολύτως συνηθισμένο να λέγεται ότι στη Δύση το συρματόπλεγμα χρησιμοποιείται «ως προστασία εναντίον των λύκων [*wolves*] ή των αδηφάγων Ινδιάνων [*wolfish Indians*][73]». Στα κλασικά γουέστερν κυριαρχεί σαφώς η φιγούρα του Ινδιάνου-ζώου. «Μπογιατισμένοι και πλουμιστοί, μην έχοντας έτσι πια ανθρώπινη μορφή, κατά το ήμισυ ζώα και κατά το ήμισυ αντικείμενα, οι Ινδιάνοι κραυγάζουν, απειλούν και ξεπροβάλλουν ξαφνικά, σκοτώνουν μερικές φορές (ποτέ όμως τον ήρωα), σκοτώνονται... και το παιχνίδι τελειώνει. Αποτελούν μέρος των περιπετειών, είναι εμπόδια, τίποτα παραπάνω[74].»

Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, το θέμα δεν είναι να νικηθεί ένας αντίπαλος με τον οποίο υπάρχουν γεωπολιτικές διαφωνίες, αλλά να εξαλειφθεί ένας κίνδυνος εναντίον της πατρίδας-φυλής. Ο κάμπος «Γαλλία» και το κοπάδι του πρέπει να τύχουν υπεράσπισης ενάντια στους τερατόμορφους Γερμανούς, μοσχά-

ρια, λύκους, μικρόβια. «Οι Γερμανοί αξιωματικοί, όχι, όχι, όχι: δεν είναι άνθρωποι, είναι κτήνη. Φίλε μου, πρόκειται πραγματικά για βρομερά σκουλήκια. Θα έλεγες ότι είναι τα μικρόβια του πολέμου. Πρέπει να τους δει κανείς από κοντά, αυτούς τους φρικτούς, ψηλούς, αλύγιστους, αδύνατους σαν στέκες και που έχουν, μολαταύτα, κεφάλι μοσχαριού[75].» Και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης οι άνθρωποι είναι άκρα, κομμάτια (*Stück*), μοσχαροκεφαλές (*Kopf*), γουρούνια, ακόμη και ψείρες και κατσαρίδες, σκουλήκια που μπορούν να μιάνουν ή να μολύνουν τον καθαρό και υγιή Άριο.

Η ζωοποίηση (animalisation) είναι μια προϋπόθεση για την άσκηση ακραίας βίας πάνω σε μια δεδομένη μερίδα του πληθυσμού. Εάν οι τρόφιμοι των στρατοπέδων συγκέντρωσης στοιβάζονται σαν ζώα, εάν οι Εβραίοι έχουν μεταχείριση ψείρας, είναι επειδή προ πολλού η ναζιστική εξουσία επιδιώκει να εμφανίσει τον εχθρό σαν ένα βλαβερό ζώο, σαν ένα φορέα καταστροφής της γερμανικής φυλής. Και «όταν ένας λαός βλέπει ότι ολόκληρη η ύπαρξή του απειλείται από έναν εχθρό, οφείλει να έχει έναν μόνο σκοπό: την εκμηδένιση του εχθρού του[76]». Έτσι, τα στρατόπεδα και τα συρματοπλέγματά τους, την ίδια στιγμή που στηρίζονται σ' αυτή τη ζωοποίηση του αντιπάλου, έχουν ως λειτουργία να την ενισχύσουν και να τη δικαιολογήσουν. «Βλέπετε ξεκάθαρα ότι είναι ζώα, του χειρότερου είδους μάλιστα. Σας το είχαμε πει πάντως. Είναι άσχημοι, βρομάνε, είναι αδύνατοι, είναι δειλοί και τσακώνονται μεταξύ τους για το φαγητό. Κανένας πραγματικός Άριος δε θα έκανε κάτι τέτοιο.» Εξάλλου, δεν οδηγούνται στα στρατόπεδα, μερικές φορές γυμνοί, σε βαγόνια για ζώα, οι φεγγίτες των οποίων σφαλίζονται από συρματοπλέγματα;

Και μόνο το γεγονός ότι στοιβάζονται άνθρωποι πίσω από τα συρματοπλέγματα παράγει μια τοποθέτηση εικόνων ζώου και ανθρώπου τη μια πάνω στην άλλη. Το συρματόπλεγμα των στρατοπέδων λειτουργεί σαν ένας οπτικός χειριστής της ναζιστικής προπαγάνδας. Η τεχνική ικανότητα του συρματοπλέγματος να προσαρμόζεται σε πολλαπλές χρήσεις, η ικανότητα του να απωθεί μια αγελάδα όπως και έναν σκύλο ή οποιοδήποτε άλλο έμβιο ον, προκαλεί, όταν χρησιμοποιείται για να περιφράξει ανθρώπους, ένα σοκ που κλονίζει τη βεβαιότητα ότι πρόκειται για εξ ολοκλήρου ανθρώπινα όντα, επιβεβαιώνοντας έτσι την τύχη που τους επιφυλάσσεται, δηλαδή να ψοφήσουν σαν τα ζώα.

Το συρματόπλεγμα, η επιβολή του οποίου δικαιολογείται από μια προπαγάνδα ζωοποίησης, συντελεί στον μετασχηματισμό του ανθρώπου σε ένα αμιγές ζωντανό υλικό, ρευστοποιήσιμο ή στο έλεος του οποιουδήποτε, συγχρόνως ζώο, άγριο θηρίο και σκουλήκι: πρόβατο, τσακάλι, ψείρα... και μολαταύτα άνθρωπο. Στα στρατόπεδα πρέπει συγχρόνως να φυλαχτεί το κοπάδι και να φονευθεί το ζώο.

Συρματόπλεγμα και επιτήρηση

Ποτέ μια περίφραξη ή ένα τείχος δεν είναι επαρκή από μόνα τους. Θα χρειαζόταν γι' αυτό τον σκοπό ένα οχύρωμα που δεν θα μπορούσε κατ' ουδένα τρόπο να καταστραφεί, πράγμα αδύνατο. Κάθε υλικός διαχωρισμός απαιτεί λοιπόν επισκευές, βελτιώσεις και κυρίως επιτήρηση. Και ένα περίφραγμα, όσο πιο πολύ ευάλωτο είναι υλικά τόσο περισσότερο πρέπει να επιτηρείται. Το συρματόπλεγμα είναι, παραδόξως, πολύ ευάλωτο: η ελαφρότητα και η ευκαμψία του το καθιστούν κάπως εύθραυστο. Εάν δεν είναι κανένας εκεί για να προστατέψει τα σύρματα, είναι πολύ εύκολο να κοπούν: αρκεί μια καλή ψαλίδα. Έτσι, οι περιφράξεις των αγρών επιτηρούνται από τους ιδιοκτήτες τους. Στο μπροστινό μέρος των χαρακωμάτων, οι σκοποί επιβλέπουν τη no man's land και τα τουφέκια τους είναι στραμμένα προς εκείνον που θα επιχειρούσε να κόψει τα σύρματα. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παρά την ηλεκτροδότηση του περίβολου, δεν θα ήταν περίκλειστα αν δεν υπήρχαν τα παρατηρητήρια. Τα σπάνια παραδείγματα απόδρασης δείχνουν ότι το κύριο πρόβλημα φύλαξης έγκειται στα παρατηρητήρια, όχι στα συρματοπλέγματα. Στο Μαουτχάουζεν, το 1945, οι σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου, που υφίσταντο εξαιρετικά σκληρή μεταχείριση η οποία απέβλεπε στην εξόντωσή τους, επιχειρούν να αποδράσουν. «Η απόδραση ξεκίνησε με την κατάληψη εξ εφόδου ενός πύργου επιτήρησης [...]. Κατόπιν, εξουδετέρωσαν την ηλεκτροφόρα περίφραξη, προκαλώντας βραχυκυκλώματα με βρεγμένες κουβέρτες και κατέλα-

βαν ένα δεύτερο πύργο χρησιμοποιώντας τα όπλα που πήραν από τον πρώτο[77].»

Η επιτήρηση, συνδεδεμένη με τα συρματοπλέγματα, δεν είναι ένα βλέμμα προς το εσωτερικό ή το εξωτερικό, είναι ένα μυωπικό βλέμμα στραμμένο προς το προστατευτικό περίγραμμα. Γι' αυτό τον λόγο, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια οπτική επιτήρηση, κανονικοποιημένη και διαρκή, για μια πανοπτική επιτήρηση. Δεν αρκεί η κατασκευή ενός ορισμένου αριθμού στρατοπέδων σύμφωνα με ένα αυστηρά τετραγωνικό σχέδιο, μερικές φορές σχήματος αστεριού (Sachsenhausen), για να μετατραπούν σε μηχανισμούς που θα πραγματοποιούσαν την αρχιτεκτονική ουτοπία του Μπένθαμ[78]. Το *πανοπτικόν*, σχέδιο φυλακής που επινοήθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα από τον προάγγελο του αγγλικού ωφελιμισμού Τζέρεμι Μπένθαμ, είχε συλληφθεί για να πραγματοποιήσει μια σημαντική οικονομία, επιτρέποντας σε έναν μόνο επόπτη, τοποθετημένο στο κέντρο ενός κυκλικού οικοδομήματος, να παρακολουθεί όλους τους φυλακισμένους, τους έγκλειστους στα καγκελόφραχτα κελιά της περιμέτρου. Επειδή οι κρατούμενοι δεν μπορούν να δουν τον επόπτη, η παρουσία του γίνεται περιττή και η επιτήρηση αυτόματη, δυνητική: αρκεί να σκέφτεται κανείς τον εαυτό του δυνάμει επιτηρούμενο για να ενεργεί ως πραγματικά επιτηρούμενος. Το βλέπουμε, αυτή η αρχιτεκτονική αρχή μπορεί να υποδείξει μεταφορικά μία από τις κύριες στρατηγικές της νεοτερικής εξουσίας, όπου δεν πρόκειται τόσο για τον εγκλεισμό όσο για την παραγωγή πειθαρχημένων ατόμων[79].

Η λειτουργία του ζεύγους συρματόπλεγμα-επιτήρηση είναι άλλης τάξης. Αν και είναι τέλεια συμβατό με έναν πανοπτικό έλεγχο, δεν αφορά στη γενική συμπεριφορά των επιτηρούμενων

αλλά απλώς στη σχέση τους με την οριοθέτηση που τους δεσμεύει. Τους απαγορεύει να βγουν από την επιτρεπόμενη περίμετρο και να εισέλθουν στην απαγορευμένη περίμετρο. Επιτυγχάνεται πράγματι μια αποτροπή πανοπτικού τύπου, καθώς εκείνος που επιχειρεί να παραβιάσει το φράγμα δεν είναι σίγουρος ότι παρακολουθείται (για παράδειγμα από το χαράκωμα ή το παρατηρητήριο). Εσωτερικεύει έτσι αναγκαστικά αυτή την επιτήρηση από μόνος του. Η ζώνη πριν από τα ηλεκτροφόρα συρματοπλέγματα γίνεται μονίμως αντιληπτή ως απαγορευμένη, θανατηφόρα. Εάν ο πανοπτισμός συνίσταται στο να εκτίθεται η συμπεριφορά του καθενός σε μία κανονιστική δυνητική επιτήρηση προκειμένου να προκληθούν καθορισμένες συμπεριφορές, το ζεύγος συρματόπλεγμα-επιτήρηση δεν αποβλέπει παρά στην παραγωγή μιας μόνιμης και χωρίς κενά οριοθέτησης. Αν και είναι δυνάμει αντιδραστική, οι ανεπιθύμητοι πρέπει να τη θεωρούν πάντοτε πραγματικά δραστική.

Τίποτα δεν εμποδίζει βεβαίως να συνδέεται αυτή η επιτήρηση του ορίου με άλλους μηχανισμούς επιτήρησης, με τον μηχανισμό επιτήρησης του κτηματία στον αγρό του, του κτηνοτρόφου στο κοπάδι του, των κατασκοπευτικών αεροπλάνων πάνω από το εχθρικό έδαφος, του κάπο στον τρόφιμο του στρατοπέδου συγκέντρωσης. Δεν πρόκειται όμως για την καθαυτό λειτουργία του ζεύγους συρματόπλεγμα-επιτήρηση, που δεν αφορά παρά στα κατώφλια και τις διαβάσεις τους.

Συρματόπλεγμα και επιτήρηση συγκροτούν λοιπόν έναν μοναδικό μηχανισμό χωρικής εφαρμογής της εξουσίας. Αυτή η ενότητα δικαιολογείται πολύ περισσότερο από το γεγονός ότι δεν είναι μόνο συνδεδεμένα αλλά αλληλεπικαλυπτόμενα και αδιαχώριστα. Εάν το βλέμμα επαγρυπνά προσηλωμένο στο συρματό-

πλεγμα, το τελευταίο προστατεύει το διερευνητικό μάτι. Η επιτήρηση εντάσσεται απαραιτήτως στη θετική πλευρά της περίφραξης: δεν είναι δυνατόν να φανταστούμε παρατηρητήρια στο εσωτερικού του περίβολου ενός στρατοπέδου συγκέντρωσης. Είναι αδύνατον να αποφασίσει κανείς πιο προηγείται, το παρατηρητήριο ή το συρματόπλεγμα, διότι η περίφραξη προστατεύει την επιτήρηση που με τη σειρά της προστατεύει την περίφραξη.

Ακριβέστερα, η επιτήρηση χρησιμοποιεί το χρονικό διάστημα που της παρέχει το περίφραγμα για να οργανώσει μια κατάλληλη απάντηση, ενώ το περίφραγμα, με τη σειρά του, στηρίζεται στην ταχύτητα αντίδρασης της επιτήρησης. Η ιδέα είναι να προκληθεί μια καθυστέρηση στο χρόνο εκδήλωσης της επίθεσης του μηχανισμού, και συγχρόνως μια γρήγορη και αποτελεσματική άμυνα χάρη στις πληροφορίες που χορηγεί η επιτήρηση. Παρατηρούμε ότι στη λειτουργία του ο μηχανισμός συρματόπλεγμα-επιτήρηση είναι περισσότερο χρονικός από χωρικός[80].

Έτσι, το συρματόπλεγμα φαίνεται να αποδεικνύει ότι τα νεοτερικά προβλήματα της πολιτικής διαχείρισης του χώρου μπορούν να επιλυθούν μόνο μέσα από μια ελάφρυνση του σημαδιού το οποίο οριοθετεί και μια εντατικοποίηση της δράσης η οποία απωθεί. Σχεδόν τελείωσαν πια οι βαριοί διαχωρισμοί· είναι υπερβολικά εμφανείς, προσφέρουν υπερβολικά πολλές λαβές για επίθεση. Μέσω ενός προοδευτικού περάσματος από την υλική υπόσταση της περίφραξης στην οπτική υπόσταση της επιτήρησης, ο έλεγχος του χώρου γίνεται διακριτικός και διαδραστικός. Αντιστρέφει το παιχνίδι των ορατοτήτων· εκεί που θα μπορούσε κανείς να ενεργήσει κρυφά για να επιτεθεί σε ένα εμφανές περίφραγμα, εφεξής είναι το ίδιο το όριο που διαλανθάνει των βλεμμάτων και

ξεφεύγει από τα χέρια εκείνου που επιχειρεί να το παραβιάσει, ενώ ο ίδιος, αιφνιδιασμένος, βρίσκεται κάτω από άπλετο φως, εκτεθειμένος στην ανταπόδοση.

Η καινοτομία του συρματοπλέγματος συνιστά ήδη μια εικονικοποίηση (virtualisation) της χωρικής οριοθέτησης, γιατί ευνοεί το ελαφρύ επί του επιβλητικού, την ταχύτητα επί της ανάσχεσης, το φως επί της αδιαφάνειας και το δυναμικό επί του στατικού. Η εικονικοποίηση δεν σημαίνει στην προκειμένη περίπτωση ότι κάτι καθίσταται λιγότερο πραγματικό, αλλά μια μεταφορά των υλικών και παγιωμένων τελεστών της εξουσίας προς ενεργούς και δυναμικούς πληροφοριακούς τελεστές. Αντί να ακινητοποιεί μια μεγάλη ποσότητα ενέργειας υπό μορφή πύργων και οχυρωμάτων, η νεοτερική εξουσία τείνει να συστήσει κινητοποιήσιμους κατά βούληση μηχανισμούς που δεν δρουν, και κατά συνέπεια δεν δαπανούν, παρά μόνο όταν αυτό είναι αναγκαίο. Αυτή η εικονικοποίηση δεν σημαίνει έναν ελάχιστο έλεγχο του χώρου. Αντίθετα, η ελάφρυνση της παρουσίας των εν ενεργεία διαχωρισμών γίνεται προς άμεση ωφέλεια της ικανότητας δράσης της εξουσίας, δηλαδή της ισχύος της.

Το συρματόπλεγμα μπορεί έτσι να θεωρηθεί αποφασιστικός σταθμός μιας ιστορίας της εικονικοποίησης της πολιτικής διαχείρισης του χώρου. Το σύμβολο της εξουσίας που αντιπροσώπευε η ικανότητα κλεισίματος των χώρων, δυναμικής περίκλεισής τους, τείνει να εξασθενήσει και μάλιστα να γίνει η αρνητική εικόνα μιας κτηνώδους υπέρτατης αρχής, ευνοώντας τα σημεία της κυριαρχίας μάλλον παρά τα εργαλεία της αποτελεσματικότητας. Ωστόσο, από τα τέλη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, το συρματόπλεγμα αρχίζει και αυτό να εμφανίζεται σαν μια βαριά

τεχνολογία, αρχαϊκή, και κυρίως σαν ένα σχεδόν καθολικό σύμβολο της καταπίεσης.

Τα συρματοπλέγματα σήμερα

Το συρματόπλεγμα, παρά την προχωρημένη ηλικία του και παρόλο που δεν άλλαξε σχεδόν εδώ και έναν αιώνα, εμφανίζεται πάντοτε σε πολλές οριοθετήσεις, κοινωνικά, πολιτικά ή οικονομικά βάναυσες. Οι Ινδιάνοι εξακολουθούν να προσκρούουν σ' αυτή την περίφραξη. Στο Μεξικό, από τη δεκαετία του εβδομήντα η αυξανόμενη χρησιμοποίηση περιφράξεων με συρματοπλέγματα για να περιβάλλουν τους αγρούς και τα βοσκοτόπια γίνεται σε βάρος του ινδιάνικου τρόπου αγροτικής εκμετάλλευσης. «Η διαφορά του επιπέδου συσσώρευσης που χωρίζει τους κτηνοτρόφους από τους ινδιάνους αγρότες παριστάνεται από τις περιφράξεις με συρματόπλεγμα. Επιτρέποντας μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, οι περιφράξεις συμβάλλουν στην αύξηση των αποκλίσεων μεταξύ των διαφορετικών συστημάτων παραγωγής. Εξίσου αυξάνονται και οι αποκλίσεις στη συσσώρευση, και οι κοινωνικές ομάδες που κατ' αυτό τον τρόπο περιθωριοποιούνται πρέπει με τη σειρά τους να φύγουν[81].» Στη Βραζιλία, οι μεγαλοϊδιοκτήτες ιδιοποιούνται σημαντικές εκτάσεις, συχνά παράνομα, διώχνοντας με το συρματόπλεγμα και την τρομοκρατία τους ινδιάνους μικροκαλλιεργητές, μιγάδες ή άλλους. «Στο Parrot's Beak, περιοχή συλλογικής καλλιέργειας της γης, με συνοικισμούς είκοσι με τριάντα οικογενειών, μπορέσαμε να εξακριβώσουμε ότι οι κοινότητες ήταν περικυκλωμένες με συρματόπλεγμα από ανέντιμους κτηματομεσίτες. Σε ένα από αυτά τα χωριά [...] τα τριάντα δύο σπίτια του καταστράφηκαν ολοκλη-

ρωτικά από τη φωτιά που έβαλε η στρατιωτική αστυνομία του Goiás μετά την εκκένωσή τους, αλλά παρουσία των οικογενειών που κατοικούσαν σε αυτά[82].» Οι Ινδιάνοι συναντούν συρματοπλέγματα επίσης στη μεθόριο μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και του Μεξικού. Το συρματόπλεγμα αποκτά λοιπόν τέτοια σημασία που το 1996 ένας ινδιάνος καλλιτέχνης πρότεινε στο πανεπιστήμιο του Νέου Μεξικού ένα γλυπτό που αναπαριστά τρεις Αζτέκους Ινδιάνους να μεταναστεύουν προς τις Ηνωμένες Πολιτείες... αλλά με ένα συρματόπλεγμα τοποθετημένο στην κορυφή του έργου. Ο καλλιτέχνης εξηγεί ότι «τα πάντα σε αυτή τη δουλειά είναι ένα σύμβολο» και ότι το συρματόπλεγμα, παρόν συγχρόνως στο γλυπτό του και κατά μήκος της μεθορίου μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και του Μεξικού, «είναι ένα κομμάτι που απανθρωποποιεί τη ζωή μας[83]».

Τα σύνορα που σημαδεύονται με συρματοπλέγματα είναι πολλά. Στη Δυτική Σαχάρα, το Μαρόκο ευρισκόμενο σε εμπόλεμη κατάσταση εναντίον των Σαχραουί του Μετώπου Πολισάριο, κατασκεύασε, από το 1980 ώς το 1987, ένα τείχος μήκους 2.400 χιλιομέτρων με «εκατόν εξήντα χιλιάδες μαροκινούς στρατιώτες και αξιωματικούς, οχυρωμένους πίσω από τα ραντάρ τους, τα μέσα ηλεκτρονικής επιτήρησης, τα ναρκοπέδιά τους και τα συρματοπλέγματά τους[84]». Στην Κύπρο, ο κατεχόμενος από τον τουρκικό στρατό Βορράς από το 1974 και ο Νότος με πληθυσμιακή πλειοψηφία ελληνικού στοιχείου χωρίζονται από το «τελευταίο τείχος στην Ευρώπη[85]», από συρματοπλέγματα 180 χιλιομέτρων που αποκαλούνται από τους Τούρκους γραμμή «Αττίλας». Στο νότιο Λίβανο, η κατεχόμενη από το Ισραήλ ζώνη είναι χωρισμένη από την υπόλοιπη χώρα. Τον Απρίλιο του 1999, όταν ο ισραηλινός στρατός κατέλαβε για δεύτερη φορά το χωριό

του Αρνούν, «κατασκεύασε [...] έργα που απομόνωσαν το χωριό από το υπόλοιπο του Λιβάνου, προσαρτώντας το *ντε φάκτο* εκ νέου στη ζώνη που κατέχει σ' αυτό το τμήμα της χώρας [...]. Ένα ανάχωμα από άμμο ύψους πάνω από δύο μέτρα υψώθηκε στην είσοδο του χωριού. Τοποθετήθηκαν συρματοπλέγματα γύρω από την τοποθεσία, ενώ παρατηρήθηκαν τρακτέρ να σκάβουν ένα χαντάκι κατά μήκος του δρόμου[86]».

Παρομοίως, τα παλαιστινιακά εδάφη είναι χωρισμένα από το Ισραήλ, ιδιαίτερα η Γάζα, που παραμένει κλειστό έδαφος, περικυκλωμένο από συρματοπλέγματα. Στο σημείο ελέγχου του Ερέζ, «για να μπει κανείς στη Γάζα, πρέπει να αφήσει το αυτοκίνητό του σε ένα πάρκινγκ, να περπατήσει ένα χιλιόμετρο, να δείξει τρεις φορές το διαβατήριό του και να βαδίσει δίπλα σε αυτό το τούνελ από κιγκλιδώματα [και συρματοπλέγματα] που, από τις τέσσερις το πρωί, αρχίζει να ξερνάει σαν ζώα τους Παλαιστίνιους που πάνε να κερδίσουν τα καθημερινά τους 120 σέκελ στους αγρούς, στα εργοτάξια ή στα ισραηλινά εργοστάσια[87]».

Σήμερα, οι πρόσφυγες που επιχειρούν να ξεφύγουν από τον πόλεμο στην Τσετσενία προσκρούουν στα ρωσικά σημεία ελέγχου. Στα τέλη Νοεμβρίου του 1999, στα σύνορα με την Ινγκουσετία, η ουρά των οχημάτων εκτεινόταν τρία χιλιόμετρα. «Μια ομάδα λασπωμένων και ξυλιασμένων ανδρών και γυναικών στέκονται μονίμως μπροστά στα συρματοπλέγματα που εκτείνονται όπως όπως κάθετα στο δρόμο, σημαδεύοντας έτσι το όριο που δεν πρέπει να ξεπεραστεί. Σε μία πινακίδα, γραμμένη με το χέρι, μπορούμε να διαβάσουμε: "Προσοχή, μεθοριακός σταθμός. Όποιος περνάει αυτό το όριο, πυροβολείται"[88].»

Εάν τα συρματοπλέγματα έχουν σχεδόν εξαφανιστεί από τα σύνορα της κοινοτικής Ευρώπης, εκείνοι που μεταναστεύουν

προς ένα από τα κράτη-μέλη προσκρούουν σε ένα «καινούργιο προστατευτικό τείχος – χωρίς συρματοπλέγματα, ναρκοπέδια, παρατηρητήρια και χαρακώματα, αλλά εξίσου αποτελεσματικό και πολύ πιο θανατηφόρο[89]». Κατά μήκος των ισπανικών ακτών, «η αστυνομία [...] δεν πυροβολεί εναντίον των προσφύγων: αρκείται να τους πιάνει στα δίχτυα της για να τους ξαναστείλει, ζωντανούς ή νεκρούς, στο σημείο από το οποίο αναχώρησαν[90]». Στην Αυστρία, «τα συρματοπλέγματα που χάραζαν το "ανατολικό μπλοκ" ξηλώθηκαν και αντικαταστάθηκαν από μια διακριτική αλλά αδυσώπητη επιτήρηση αυτού του εξωτερικού συνόρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης[91]». Με τον πολλαπλασιασμό των στρατοπέδων «κράτησης» προσφύγων, η προσωνυμία «Συρματοπλεγμένη Ευρώπη[92]» φαίνεται περισσότερο επίκαιρη από ποτέ. Στο Arenc, κοντά στη Μασσαλία, κιγκλιδώματα και συρματοπλέγματα οριοθετούν το κέντρο κράτησης, από το οποίο 1492 άτομα απελάθηκαν το 1998 (επί 1752 που πέρασαν από το κέντρο). Η Cimade*, που είχε άδεια να εισέλθει στο στρατόπεδο, επισημαίνει «τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησης» και μια «κατάσταση [...] ανάξια για ένα κράτος δικαίου[93]». Στο Βέλγιο, υπάρχουν έξι κέντρα αυτού του τύπου, ο διακηρυγμένος στόχος των οποίων είναι η απέλαση δεκαπέντε χιλιάδων ανθρώπων το χρόνο. «Όλα αυτά τα κέντρα θυμίζουν σωφρονιστήρια και λειτουργούν σαν φυλακές: διπλές σειρές από κιγκλιδώματα πάνω στα οποία τοποθετούνται μερικές φορές συρματοπλέγματα, κάμερες επιτήρησης, φύλακες, αυστηρά περιορισμένη και ελεγχόμενη είσοδος [και ιδιαίτερα αυστηρός κανονισμός][94].» Η Ιταλία,

* Σ.τ.Μ. Γαλλική μη κυβερνητική οργάνωση με κύριο στόχο την προάσπιση των δικαιωμάτων των μεταναστών.

κατηγορούμενη επί μακρόν για ελαστικότητα στο θέμα της μετανάστευσης, άνοιξε επίσης κέντρα «κράτησης». «Συρματοπλέγματα, "κορδόνια" αστυνομικών, απόπειρες μαζικής απόδρασης, ανθρωποκυνηγητά: στην Ιταλία έγινε λόγος για καταπάτηση των δικαιωμάτων, και μάλιστα για Lager[95].»

Τέλος, η αδιάκοπη ιστορία των στρατοπέδων συμβαδίζει μ' εκείνη του συρματοπλέγματος. Θυμόμαστε εκείνη τη φωτογραφία ενός στρατοπέδου όπου βόσνιοι μουσουλμάνοι ήταν στοιβαγμένοι πίσω από συρματοπλέγματα. Αυτή η εικόνα αναρτήθηκε παράλληλα με τη φωτογραφία ενός ναζιστικού στρατοπέδου, και η ιστορική συνέχεια αναπαρίστατο μ' αυτό τον τρόπο μέσω των συρματοπλεγμάτων που, από τη μία εικόνα στην άλλη, σχεδόν ενώνονταν.

Στα στρατόπεδα προσφύγων επίσης, το συρματόπλεγμα είναι πανταχού παρόν. Τα στρατόπεδα αυτά παίρνουν συχνά μια μορφή πολύ παρεμφερή μ' εκείνη των στρατοπέδων συγκέντρωσης: «σειρές παραπηγμάτων που περιζώνονται από κιγκλιδώματα και συρματοπλέγματα[96]». Στην Παλαιστίνη, στον Λίβανο, στη Συρία, στην Ιορδανία, εκατοντάδες χιλιάδες παλαιστίνιοι πρόσφυγες ζουν πάντα σε στρατόπεδα εδώ και τριάντα ή πενήντα χρόνια. Αν και οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων βελτιώθηκαν συγκριτικά με τις αρχές, μερικοί ζουν ακόμη σε προκατασκευασμένα παλιά κτίσματα και παραμένουν όλοι τους εκτοπισμένοι. «Ο χώρος του στρατοπέδου υλοποιεί πράγματι τη διπλή περιθωριοποίηση, οικονομική, αλλά επίσης κοινωνική και εθνική, της οποίας είναι τα θύματα[97].»

Πρόσφατα, στο Κόσοβο, τα στρατόπεδα προσφύγων ήταν οριοθετημένα από κιγκλιδώματα και συρματοπλέγματα. Στο Κούκες, το Μάιο του 1999, τετρακόσιοι Κοσοβάροι επέστρεψαν

από την αιχμαλωσία. «Όταν τα λεωφορεία έφτασαν στα περίχωρα του στρατοπέδου προσφύγων, ξαφνικά επικράτησε τρέλα. Εκατοντάδες χέρια απλώθηκαν πίσω από τα συρματοπλέγματα, πολλοί έκλαψαν, έσκισαν το πρόσωπό τους στο σύρμα[98]», με την ελπίδα να αναγνωρίσουν το σύζυγο, τον πατέρα, το παιδί.

Η παγκόσμια «επιτυχία» του συρματοπλέγματος δεν μπορεί να διαψευστεί. Παραμένει γερά συνδεδεμένο με τη βάναυση πολιτική οριοθέτηση του χώρου. Ωστόσο, εξαφανίστηκε από το καθημερινό τοπίο μας, δηλαδή από τις αστικές ζώνες των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Ακόμη και τα κέντρα κράτησης περιορίζουν τη χρήση του και αναμφίβολα θα το εγκαταλείψουν συντόμως. Ίσως επειδή από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η εικόνα του συρματοπλέγματος δεν βελτιώθηκε. Έχοντας γίνει ένα σύμβολο στρατοπέδων φυλακισμένων ή στρατοπέδων συγκέντρωσης και φασιστικής καταπίεσης, δεν έπαψε έκτοτε να συμπυκνώνει τις αρνητικές αναπαραστάσεις με τις οποίες ήταν συνδεδεμένο, είτε από κοντά είτε από μακριά. Το έμβλημα της Διεθνούς Αμνηστίας, που μάχεται ανά τον κόσμο εναντίον του εγκλεισμού και των βασανιστηρίων για πολιτικούς λόγους, είναι ένα αναμμένο κερί που περιβάλλεται από συρματόπλεγμα[99]. Το αρνητικό σύμβολο μπορεί να γίνει θετικό όταν πρόκειται για την καταστροφή του. Το 1989, η Ουγγαρία αποφάσισε να κάνει ένα άνοιγμα στη Δύση. «Με μια συμβολική χειρονομία, [ο υπουργός Εξωτερικών] έκοψε, [...] με τον αυστριακό ομόλογό του, τα συρματοπλέγματα που σημάδευαν το σιδηρούν παραπέτασμα μεταξύ της Αυστρίας και της Ουγγαρίας[100].»

Κάθε χρησιμοποίηση του συρματοπλέγματος αντιπροσωπεύει ένα πολιτικό κόστος που είναι τόσο πιο υψηλό όσο πιο

έντονα αισθητό γίνεται το σύμβολο και όσο πιο οξυμμένη είναι η δημόσια ευαισθησία έναντι της πολιτικής και κοινωνικής βίας. Θα χρησιμοποιείται λοιπόν μόνο για όσο καιρό αυτό το πολιτικό κόστος δεν υπερβαίνει τα οφέλη που προσδοκά από το συρματόπλεγμα η εξουσία. Επειδή η παραγωγικότητα είναι περισσότερο από ποτέ άλλοτε ζήτημα καλής διαχείρισης των ροών, η διευθέτηση του χώρου πρέπει να εξασφαλίζει τον καλύτερο δυνατό έλεγχο των κυκλοφοριών, με την καλύτερη δυνατή ρευστότητα. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους τόπους κατανάλωσης (εμπορικά κέντρα, ψυχαγωγικά πάρκα...) που χρησιμοποιούν εργαλεία οριοθέτησης προσαρμοσμένα στις ανάγκες τους, πιο ελαφρές, πιο διακριτικές και πιο αποτελεσματικές τεχνολογίες, αλλά όχι λιγότερο βίαιες για αυτούς που τις υφίστανται, όχι λιγότερο βίαιες για τους ανεπιθύμητους.

Η περίφραξη και η πόρτα αντιπροσώπευαν έναν δυαδικό διαχωρισμό: ήταν είτε ανοιχτός είτε κλειστός. Το συρματόπλεγμα, μέσω της αναγκαίας σύνδεσής του με την επιτήρηση, αντιπροσώπευσε μια εκλέπτυνση των τεχνικών φιλτραρίσματος, μια διαδραστική περίφραξη, η αντίδραση της οποίας προσαρμόζεται στο συμβάν χάρη στην πληροφορία που χορηγείται από την επιτήρηση. Οι νέες οπτικοηλεκτρονικές τεχνολογίες πηγαίνουν πιο μακριά προς αυτή την κατεύθυνση, επιτρέποντας την οριοθέτηση ενός τόπου χωρίς να φράζουν τον χώρο. Αυτοί οι μηχανισμοί διαλογής, αυτές οι διεπιφάνειες πρόσβασης είναι άμεσες στην κλίμακα του ατόμου και έμμεσες στην κλίμακα των πληθυσμών[101]. Ο μηχανισμός του σημείου ελέγχου –χάρη στον οποίο μπορούν να φιλτράρονται οι είσοδοι και οι έξοδοι σύμφωνα με προκαθορισμένα κριτήρια– μπορεί να χρησιμεύσει ως αρχέτυπο.

Όπως είδαμε, συχνά αυτά τα σημεία ελέγχου χρησιμοποιούν συρματοπλέγματα, ακόμη και εν καιρώ ειρήνης. Στη Βραζιλία, δεν είναι σπάνιο ένας δρόμος να είναι εν μέρει αποκλεισμένος με συρματοπλέγματα από μια ιδιωτική αστυνομία, προκειμένου να επιλεχτούν εκείνοι που έχουν δικαίωμα εισόδου σε μια εμπορική ή ακριβή συνοικία. Αλλά στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, όπου αποφεύγεται η επίδειξη των σημείων της βίας, εφαρμόζεται ο διακριτικός έλεγχος των περασμάτων, επιτρέποντας ένα μέγιστο άνοιγμα του χώρου. Γι' αυτό τον σκοπό υπάρχουν πολλά εργαλεία.

Ο «φύλακας ελέγχου εισόδου», ο ρόλος του οποίου δεν είναι κατασταλτικός αλλά μεσολαβητικός, πρέπει να αποτρέψει, να εξηγήσει, να συνοδεύσει και να καθοδηγήσει. Σε ένα εμπορικό κέντρο ή ένα ψυχαγωγικό πάρκο βρίσκεται εκεί για να αποθαρρύνει με ήπιο τρόπο ή να απομακρύνει ευγενικά κάθε άτομο η συμπεριφορά του οποίου θα παρέκλινε πολύ από την αναμενόμενη. Αλλά σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται απλώς για τη διόρθωση ενός λάθους, αφού η θετική λειτουργία ενός φύλακα ελέγχου εισόδου ασκείται στην είσοδο. Μια διαλογή που επιτελείται σωστά είναι μια αόρατη διαλογή, τόσο επειδή γίνεται με ηπιότητα όσο και επειδή δεν επιτρέπει τη διέλευση εκείνου που είναι ανεπιθύμητος[102]. Ο φύλακας ελέγχου εισόδου είναι συνδεδεμένος με δύο μηχανισμούς που του παρέχουν πληροφορίες: τις ηλεκτρονικές πύλες και τις κάμερες.

Η ηλεκτρονική πύλη έχει ως λειτουργία τον εντοπισμό του αόρατου: μέταλλα, μαγνητισμένα αντικείμενα ή ακόμη, με τις ακτίνες Χ, ορισμένα ύποπτα αντικείμενα (σε μια βαλίτσα για παράδειγμα). Χρησιμοποιείται για να εντοπιστούν στην έξοδο ενός μαγαζιού τα κλεμμένα εμπορεύματα. Όλη η πελατεία περνάει

από το κόσκινο αυτής της άυλης έρευνας που δεν προκαλεί δυσφορία. Μόνον όποιος κρύβει ένα αντικείμενο για το οποίο δεν καταβλήθηκε αντίτιμο θέτει σε λειτουργία το σύστημα συναγερμού, προκαλώντας τον ερχομό των φυλάκων, οι οποίοι, αίφνης, γίνονται λιγότερο συμπαθητικοί. Στους διαμετακομιστικούς χώρους, ιδιαίτερα στα αεροδρόμια, αλλά επίσης σε ειδικούς δημόσιους χώρους (δικαστήρια, στάδια...), οι πύλες φροντίζουν για την ασφάλεια ανιχνεύοντας, στην είσοδο, τα αντικείμενα που ενδεχομένως είναι επικίνδυνα χάρη στη διαπεραστική όραση των ακτίνων Χ.

Πάνω απ' όλα όμως δεσπόζουν τα δίκτυα επιτήρησης με κάμερες. Στη Γαλλία, το 1998, υπήρχαν ένα εκατομμύριο συστήματα βιντεοπαρακολούθησης κλειστού κυκλώματος και σχεδόν 150.000 στους δημόσιους χώρους. Οι κάμερες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επιτήρηση των γενικών συμπεριφορών στον δρόμο, στα στάδια, στα καταστήματα. Χρησιμοποιούνται για να επιτηρούν τις εισόδους και τις εξόδους κάθε είδους χώρων περισσότερο ή λιγότερο κλειστών, πάρκινγκ, καταστημάτων, ψυχαγωγικών πάρκων, κατοικιών...

Σε πραγματικό χρόνο, οι φύλακες ελέγχου εισόδου ειδοποιούνται για την είσοδο «επικίνδυνων» προσώπων και επομένως προσώπων που πρέπει να εκδιωχθούν ή να τεθούν υπό πιο στενότερη παρακολούθηση. Χάρη στη μαγνητοσκόπηση, είναι επίσης εφικτό να επισημανθεί εκ των υστέρων ένας ανεπιθύμητος, αναγνωρίζοντας στην ταινία εκείνον που παρέβη τους κανόνες του χώρου ή απλώς επιθεωρώντας την ταινία των εισόδων προκειμένου να καταρτιστεί μια λίστα των «ύποπτων» προσώπων, που μπορεί να είναι η αιτία του περιστατικού. Η μαγνητοσκόπηση επιτρέπει να διορθωθούν τα λάθη που έγιναν στον πραγ-

ματικό χρόνο και να επισημανθεί εκείνος του οποίου η είσοδος δεν έπρεπε ποτέ να επιτραπεί. Το κέντρο ελέγχου, ως ο πιο απροσπέλαστος και κρυφός τομέας επιτήρησης, ως το κέντρο μιας σχεδόν ακαριαίας επεξεργασίας των πληροφοριών, επιτρέπει όχι μόνο την ταχύτητα στον τρόπο λειτουργίας του μηχανισμού για να προληφθεί μια ενδεχόμενη επίθεση, αλλά επίσης την αναδρομή στο χρόνο, διορθώνοντας εν μέρει το λάθος που έγινε πρωτύτερα.

Οι πρόσφατες εξελίξεις στη βιντεοπαρακολούθηση αποβλέπουν στην ακόμη μεγαλύτερη ταχύτητα του μηχανισμού, με την αυτοματοποίησή του. «Σήμερα διεξάγονται έρευνες για την επινόηση ειδικών λογισμικών προκειμένου να εντοπίζεται αυτόματα το πρόσωπο ενός ατόμου σε βιντεοταινίες στις οποίες είχαν αποτυπωθεί σκηνές με πολλά πρόσωπα. Η τελειοποίηση των λογισμικών επιτήρησης επιτρέπει μια κατά κάποιο τρόπο "αντικειμενική" παρακολούθηση, επικεντρωμένη στον εντοπισμό μιας μη κανονικής συμπεριφοράς, μιας αντισυμβατικής αμφίεσης ή μιας ιδιαίτερης εθνικής καταγωγής[103].»

Η ψηφιοποίηση (numérisation) του οπτικού σήματος επιτρέπει την αξιοποίησή του με μια πρωτοφανή δύναμη υπολογισμού. Περνάμε έτσι από μια «παθητική οπτική» σε μια «ενεργό οπτική[104]», που επιταχύνει και ενδυναμώνει τη δραστικότητα των μηχανισμών. Διανοίγονται έτσι δυνατότητες αόρατων και αυτόματων οριοθετήσεων, οι επιλογές των οποίων θα μπορούσαν να γνωστοποιούνται αμέσως με ένα απλό φωτεινό σήμα: το πράσινο σημαίνει ναι, το κόκκινο όχι, και τούτο χωρίς να δίνονται εξηγήσεις. Θα μπορούσε ίσως κανείς να ζητήσει εξηγήσεις από ένα φύλακα ελέγχου εισόδου, αλλά από έναν υπολογιστή είναι αδύνατο. Εξάλλου, «η τάση της αγοράς είναι η αντικατάσταση του ανθρώπινου δυναμικού της επιτήρησης από τα ηλεκτρονικά μέσα[105]».

Ο χώρος της πόλης είναι λοιπόν όλο και περισσότερο κατατμημένος σε ζώνες που διαθέτουν τη δική τους διεπιφάνεια εισόδου και τις δικές τους απαιτήσεις συμπεριφοράς. Τα εμπορικά κέντρα διαλέγουν τους φερέγγυους και προωθούν μια κανονιστική υποκειμενικότητα της κατανάλωσης. Τα ψυχαγωγικά πάρκα έχουν ως σκοπό «τη μεγαλύτερη δυνατή ορθολογική εκμετάλλευση μιας υποτιθέμενης επιθυμίας του καταναλωτή-πελάτη σε έναν χώρο υπολογισμένο μέχρι χιλιοστόμετρο, αποκλείοντας τους ανεπιθύμητους, και όλα αυτά καλυμμένα πίσω από μια παιδαγωγική εγγύηση, και δη μια προοδευτική διακήρυξη κατοχύρωσης του δημόσιου συμφέροντος[106]».

Αλλά η πιο εντυπωσιακή εξέλιξη των τελευταίων χρόνων είναι ο πολλαπλασιασμός των «ασφαλών» κατοικιών. Πρόκειται για ολόκληρες κοινότητες οι κάτοικοι των οποίων επιλέγουν να ζήσουν σε περιοχές ολοφάνερα αποκομμένες από τον αστικό ιστό που τις περιβάλλει. Στις Ηνωμένες Πολιτείες πάνω από οκτώ εκατομμύρια άτομα ζουν σε συνοικίες περιφραγμένες και φυλασσόμενες από ιδιωτικές αστυνομίες, που χρησιμοποιούν κάμερες, αυτόματες πύλες και μαγνητικές κάρτες. Αυτή η τάση αρχίζει να γνωρίζει σχετική επιτυχία στη Γαλλία. Έτσι, στον Νότο, στην Τουλούζ, στο Μπορντό, στο Μονπελιέ, στην Εξ-εν-Προβάνς, η ασφάλεια που παρέχουν οι κατοικίες αυτές αποτελεί ήδη ένα επιχείρημα για την πώλησή τους. Αυτές οι κατοικίες όπου «εισερχόμαστε [...] μόνο δείχνοντας άδεια εισόδου... [με] πύλες με τηλεχειριζόμενο άνοιγμα [...], ένα σύστημα πολύπλοκων ενδοεπικοινωνιών, μια πανταχού παρούσα βιντεοπαρακολούθηση, έναν άγρυπνο φύλακα και νυχτερινές περιπολίες», βρίσκονται, φυσικά, σε ένα χαρούμενο και φιλόξενο πλαίσιο, προσφέροντας «την ψευδαίσθηση ευτυχίας του χωριού». Είναι σαφές

ότι δεν υπάρχει κίνδυνος να δούμε εκεί συρματοπλέγματα που θα κινδύνευαν να διαταράξουν τη γαλήνη αυτών των γκέτο των πλουσίων. Εξάλλου, η επιτυχία των υπερβολικά ορατών μηχανισμών παραμένει διφορούμενη. Εάν «ένας περιβάλλων τοίχος μπορεί να είναι αντιπαραγωγικός σε όρους ασφάλειας, αφού τραβά την προσοχή[107]», μπορεί επίσης να είναι αντιπαραγωγικός σε όρους πώλησης για ιδιοκτήτες που δε θα ήθελαν να βλέπουν αυτό το διαχωρισμό... τον οποίο παρόλα αυτά επιθυμούν. Χάρη στις νέες τεχνολογίες, σύντομα θα αρκεί απλώς η ελάφρυνση της υλικής και ορατής παρουσίας της οριοθέτησης χωρίς μείωση της αποτελεσματικότητάς της, για να αρθούν τα τελευταία πολιτικά και κοινωνικά εμπόδια. Φαίνεται έτσι ότι πρέπει να μην είναι ορατή η βία της εξουσίας προκειμένου να τύχει αποδοχής.

Σε μια άλλη κλίμακα, την κλίμακα της πόλης και των πληθυσμών της, η ιεραρχία του χώρου παράγεται από πολύ πιο ύπουλα ανοίγματα και κλεισίματα. Οι έμμεσες διεπαφές εισόδου δεν απευθύνονται στα σώματα αλλά στο οικονομικό και συμβολικό κεφάλαιο των ομάδων. Απωθούν ή έλκουν ορισμένες κατηγορίες πληθυσμών, απαιτώντας ένα δεδομένο επίπεδο πλούτου και εκπέμποντας συμβολικά σήματα, μέσω των οποίων αναγνωρίζονται κοινωνικές, εθνικές και πολιτισμικές εντάξεις. «Ο χώρος είναι ένας από τους τόπους όπου η εξουσία επιβεβαιώνεται και ασκείται, δίχως αμφιβολία υπό την πιο λεπτεπίλεπτη μορφή, τη μορφή της συμβολικής βίας ως αθέατης βίας[108].» Αυτή η ήπια βία της εξουσίας αποβλέπει περισσότερο στο να προτρέψει ή να αποτρέψει την επένδυση ενός δεδομένου χώρου παρά στο να την απαγορέψει. Αυτή η διαδικασία λαμβάνει χώρα με τέτοιο

τρόπο ώστε η δράση να φαίνεται ότι προκύπτει ταυτόχρονα από το επίπεδο του εισοδήματος και από μια ελεύθερη επιλογή βασισμένη στις προσωπικές προτιμήσεις. Η βία της κοινωνικής ιεράρχησης του χώρου είναι έτσι εν μέρει καλυμμένη και καμουφλαρισμένη.

Η σύζευξη των άμεσων και έμμεσων διαλογών επιτρέπει μια συμπαγή περιχαράκωση του κοινωνικού χώρου και την εγγύηση ότι ο καθένας θα ξαναμπεί αυτομάτως και με διακριτικότητα στη θέση του. «[Έτσι], εκείνοι που στερούνται κεφαλαίου κρατούνται σε απόσταση, είτε φυσικά είτε συμβολικά, από τα πιο σπάνια από κοινωνική άποψη αγαθά [...]. Η έλλειψη κεφαλαίου επιτείνει την εμπειρία της περατότητας: αλυσοδένει σε έναν τόπο[109].» Ο καθένας φέρει την κοινωνική/χωρική καταστατική θέση του μαζί του, στους ώμους του. Τα διαφορετικά σημεία αυτής της καταστατικής θέσης επιτρέπουν στις διεπιφάνειες εισόδου να κάνουν τη διαλογή που ταιριάζει με τις απαιτήσεις του εν λόγω τόπου. Επιπλέον, αυτή η καταστατική θέση σημαίνει έναν οικονομικό και εν μέρει συμβολικό καθορισμό, που προτρέπει στο να κατοικεί κανείς και να συχνάζει περισσότερο σε ορισμένους τόπους παρά σε άλλους. Δημιουργείται έτσι μια κοινωνική κλίμακα, που μετριέται ανάλογα με την ικανότητα εισόδου στους συμβολικά και/ή οικονομικά αξιοδοτημένους τόπους. Αυτοί που δεν μπορούν να μπουν πουθενά περιπλανιούνται μέσα σε μια «κοινωνική και χωρική no man's land[110]». Δεν τους απομένει παρά το εξωτερικό, το έξω[111], που μπορεί να είναι παντού, στον βαθμό που αντιπροσωπεύει την τυφλή γωνία της δημοκρατικής φιλελεύθερης περίληψης, τον μη τόπο της αντιστροφής του βιοπολιτικού «να κάνεις να ζουν» σε ένα διακριτικό (κοινω-

νικό ή πραγματικό) «ν' αφήνεις να πεθαίνουν» και γιατί όχι, μια μέρα, σε ένα εξίσου διακριτικό «να κάνεις να πεθαίνουν».

Σημειώσεις

1. Παρατίθεται στο McCallum Henry D. & Frances T., *The Wire that Fenced the West*, σ. 71, University of Oklahoma Press, 1965.

2. McCallum Henry D. & Frances T., ό.π., σ. 31-32.

3. Mélandri Pierre, *Histoire des États-Unis depuis 1865*, σ. 26, Nathan, fac histoire, 1984.

4. Adams James O., *Eleventh Annual Report of the Board of Agriculture for the Year 1881*, σ. 31-32, New Hampshire, 1882.

5. Webb Walter P. στο Folhen Claude, *La Vie quotidienne au Far-West (1860-1870)*, σ. 86, Hachette, coll. Littérature, 1974.

6. Γράμμα του Jefferson στον William Henry Harrison, 27 Φεβρουαρίου 1803, που παρατίθεται στο Delanoë Nelcya, *L' Entaille Rouge. Des terres indiennes à la démocratie américaine, 1776-1996*, σ. 54, Albin Michel, Terre Indienne, 1996.

7. Renaud Roger, «On n'a jamais découvert l'Amérique, on l'a niée», άρθρο που παρατίθεται στο *De l' ethnocide*, σ. 12-13, 10/18, 1972.

8. Παρατίθεται στο McDonnell Janet A., *The Dispossession of the American Indian 1887-1934*, σ. 6, Indiana University Press, 1991.

9. McCallum Henry D. & Frances T., ό.π., σ. 204.

10. Βλ. Trigger B. G. και Washburn W. E., *The Cambridge History of the Native People of the Americas*, πρώτος τόμος: North America, μέρος 2, σ. 216, Cambridge University Press, 1996.

11. Delanoë Nelcya, *L' Entaille Rouge. Des terres indiennes à la démocratie américaine 1776-1996*, σ. 72, Albin Michel, Terre

Indienne, 1996.

12. Turner Frederick Jackson, *La Frontière dans l' Histoire des États-Unis*, σ. 178, PUF, 1963.

13. McCallum Henry D. & Frances T., ό.π., σ. 11.

14. Mauduy & Henriet G., *Géographies du western*, σ. 175, Nathan Université, coll. «Cinéma et Image», 1989.

15. Bellour Raymond (επιμ. έκδ.), *Le Western*, σ. 129-130, Gallimard, Tel, 1993.

16. Ό.π., σ. 137.

17. Αποσπάσματα από την ταινία του King Vidor, *Man without a Star*, 1955.

18. Maréchal de Folard, παρατίθεται στο De Clairac (Chevalier), *L' Ingénieur de campagne ou traité de la fortification passagère*, σ. 93-94, 1749.

19. Τρύπες που ανοίγονται στο πρόσθιο τμήμα του χαρακώματος ώστε να ανακόψουν την ορμή του επιτιθέμενου.

20. Κομμένα δέντρα που τοποθετούνται μπροστά από το χαράκωμα, με τα κλαδιά στραμμένα προς τον επιτιθέμενο.

21. Brialmont A. (Αντιστράτηγος), *La Fortification du champ de bataille*, σ. 21, 1878.

22. Ό.π., σ. 331

23. Kann Réginald, *Journal d' un correspondant de guerre en Extrême-Orient*, σ. 265-266, Calmann-Lévy.

24. Soloviev (Λοχαγός), *Impressions d' un chef de compagnie*, σ. 34, Librairie militaire R. Chapelot et Cie, 1906.

25. Miquel Pierre, *La Grande Guerre*, σ. 192, Fayard, 1983. Θα έπρεπε ωστόσο να μετριάσουμε αυτή τη διαπίστωση περί αυτοσχεδιασμού. Το Μηχανικό ελέγχει τέλεια, τουλάχιστον θεωρητικά, την τεχνική των χαρακωμάτων και των αμυντικών μέσων. Και, από τον Αύγουστο του 1914, γύρω από το κάστρο του Maubege «[φυτεύονται] σε τρεις εβδομάδες 1.500.000 πάσσαλοι, γύρω από τους οποίους συν-

δέονται χιλιάδες χιλιόμετρα αγκαθωτών συρμάτων· αυτά τα τεράστια δίκτυα, που καλύπτουν μια συνολική επιφάνεια 100 εκταρίων, περιβάλλουν σύντομα κάθε έργο ξεχωριστά [...]» στο Christian-Froge (επιμ. έκδ.), *14-18. La Grande Guerre, vécue, racontée, illustrée par les combattants*, σ. 88, Librairie Aristide Quillet, 1922.

26. Reinach Joseph, *La Guerre sur le front occidental. Étude stratégique. 1914-1915*, Bibliothèque Charpentier, 1916.

27. Miquel Pierre, ό.π, σ. 193.

28. Ministère de la Guerre, École de fortification de campagne, «Notice relative à l' installation des réseaux de fil de fer, σ. 25-26, Imprimerie G. Delmas, 1914.

29. Ό.π. σ. 34, 43, 45 και Archives de Vincennes, Service Historique de l' armée de terre, 16N855, 2V124.

30. Miquel Pierre, «L' année 14», στο *14-18: Mourir pour la Patrie*, σ. 114, έργο υπό τη διεύθυνση του περιοδικού *L' Histoire*, Le Seuil, 1992.

31. Βλ. Jünger Ernst, *Orages d' acier*, σ. 14, 70, 86, 193, 245, 273 και 313, μετ. από τα γερμανικά Christian Bourgois, 1970· Le Livre de Poche biblio, 1999.

32. Meyer Jacques, «La vie quotidienne des soldats pendant la Grande Guerre» στο *14-18: Mourir pour la patrie*, ό.π., σ. 61.

33. Δύο μεταλλικά ή ξύλινα X ενωμένα με ράβδους και κυκλωμένα με συρματόπλεγμα.

34. Guéno J.-P. & Laplume Y., *Paroles de poilus, lettres de la Grande Guerre*, σ.13.

35. Jünger Ernst, ό.π., σ. 156.

36. Guéno J.-P. και Laplume Y, ό.π, σ. 14.

37. Kessler-Claudet Micheline, La *Guerre de quatorze dans le roman occidental*, σ. 44, Nathan Université, collection 128, 1998.

38. Ό.π., σ. 34-39.

39. Barbusse Henri, *Le Feu. Journal d' une escouade*, σ. 245,

Flammarion, 1965· Le Livre de Poche, 1997.

40. Dorgelès Roland, *Les Croix du Bois*, σ. 166, Albin Michel, 1919· Le Livre de Poche, 1992.

41. Sweeney Jack, «Letter to a Girlfriend», 1916, παρατίθεται στο *The Spartacus Internet Encyclopédia*.

42. Coppard George, «With a Machine Gun to Cambrai», 1916, παρατίθεται στο *The Spartacus Internet Encyclopédia*.

43. Συντομογραφία του Konzentrationslager, την οποία χρησιμοποιούν οι εκτοπισμένοι.

44. Kozak Stanislas, παρατίθεται στο Ruby Marcel, *Le livre de la déportation*, σ. 331, Robert Laffont, 1995.

45. Kogon Eugen, *L'État SS, le système des camps de concentration allemands*, σ. 52, Le Seuil, Points Politique, 1970.

46. Brille Ady, *Les Techniciens de la mort*, FNDIRP, σ. 163, 1979.

47. Arendt Hannah, *Les Origines du totalitarisme*, τόμος III, σ. 183 [*Το ολοκληρωτικό σύστημα*, μετ. Γιάννης Λάμψας, Ευρύαλος, Αθήνα, 1988].

48. Πρόκειται, στην προκειμένη περίπτωση, αποκλειστικά για το στρατόπεδο ναζιστικού τύπου. Απ' αυτή την άποψη, το σοβιετικό παράδειγμα διαφέρει αισθητά.

49. Rousset David, *Le Système concentrationnaire*, σ. 50, Hachette Littératures, Pluriel, 1998.

50. Ruby Marcel, *Le livre de la déportation*, ό.π., σ. 379.

51. Antelme Robert, *L'Espèce humaine*, σ. 34, Gallimard, Tel, 1957.

52. Εδώ, δεν τίθεται ζήτημα διάκρισης των δύο προσεγγίσεων, δηλαδή του στρατοπέδου ως τόπου βασανιστηρίων ή ως ολοκληρωτικού μοντέλου. Αυτό που έχει σημασία για το ζήτημα που εξετάζουμε είναι το διακύβευμα του συρματοπλέγματος. στην ιστορία των στρατοπέδων συγκέντρωσης.

53. Levi Primo, *Si c' est un homme*, σ. 44 [*Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, μετ. Χαρά Σαρλικιώτη, Άγρα, Αθήνα, 1997].

54. Ό.π., σ. 29.

55. Antelme Robert, ό.π., σ. 21.

56. Rousset David, ό.π., σ. 103 και 106.

57. Kogon Eugen, ό.π., σ. 192.

58. Abraham Bomba στο Lanzmann Claude, *Shoah*, σ. 162, Gallimard, Folio, 1985.

59. Levi Primo, ό.π., σ. 181.

60. «Les barbelés du bois de Boulogne», *Le Monde*, 7 Αυγούστου 1946.

61. Cochet François, *Les Exclus de la victoire. Histoire des prisonniers de guerre*, σ. 232, 1992.

62. Kogon Eugen, ό.π.· Meltzer Milton, *Never to forget. The Jews of the Holocaust*, Dell, 1976.

63. Laharie Claude, *Le Camp de GURS*, 1985· Badia Gilbert (συλλογικό), *Les Barbelés de l' exil*, PUG, 1979· Feuchtwanger, *Le Diable en France*, Godefroy, 1985· Kaufmann Sylvain, *Au-delà de l enfer*, Séguier, 1987· Levi Primo, ό.π.· Grynberg Anne, *Les Camps de la honte*, La découverte, 1991· Le Bulletin trimestriel de la foundation Auschwitz.

64. Kaminsky Andrej J., *Konzentrationlager 1896 bis heute*. Επίσης, Poliakov Léon, *Auschwitz*, Collection Archives, 1964.

65. Nordmann Joë & Brunel Anne, *Aux vents de l' histoire, mémoires*, σ. 185, Actes Sud, 1996.

66. Για ακόμη μία φορά το συρματόπλεγμα δεν δημιουργεί αυτές τις τρεις προϋποθέσεις, τις ακολουθεί και τις επανενεργοποιεί, είναι ένας από τους τελεστές τους.

67. Βλ. Tocqueville Alexis de, *De la Démocratie en Amérique*, τόμος I, GF-Flammarion, 1981 [*Η Δημοκρατία στην Αμερική*, μετ. Μπάμπης Λυκούδης, Στοχαστής, 2001].

68. Brossat Alain, *L' Épreuve du désastre. Le XX siècle et les camps*, σ. 28, Albin Michel, Idées, 1996.

69. Foucault Michel, *La Volonté de savoir*, σ. 179, Gallimard, Tel, 1976 [*Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, τόμος Ι, *Η Δίψα της Γνώσης*, μετ. Γκλόρυ Ροζάκη, Ράππας, Αθήνα, 1978].

70. McCallum Henry D. & Frances T., ό.π., σ. 138.

71. Agamben Giorgio, *Homo Sacer*, σ. 132, Le Seuil, L'ordre philosophique, 1997 [*Homo Sacer, Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή ζωή*, μετ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Scripta, Αθήνα, 2005].

72. Jünger Ernst, ό.π., σ. 275-287.

73. Adams James O., ό.π., σ. 32.

74. Dort Bernard στο Bellour Raymond, *Le Western*, ό.π., σ. 60.

75. Barbusse Henri, ό.π., σ. 55.

76. Απόσπασμα από ομιλία του Αδόλφου Χίτλερ, που παρατίθεται στο Dubost Charles, *Les Procès de Nuremberg, l' accusation française*, τόμ. V, *La politique allemande d' extermination*, σ. 8, Tristan Mage, 1992.

77. Horwitz Gordon J., *Mauthausen, ville d' Autriche. 1938-1945*, σ. 196, Le Seuil, Coll. «Libre examen», 1992.

78. Βλ. Cohen Jean-Louis, «"La Mort est mon projet": architecture des camps» στο Bédarida François & Gervereau Laurent (επιμ. έκδ.), *La déportation, le système concentrationnaire nazi*, σ. 35-36, La Découverte, Les publications de la BDIC, 1995. Σε αντίθεση με τον Jean-Louis Cohen, η αρχιτεκτονική του στρατοπέδου δεν μας φαίνεται πανοπτική. Η έρευνά μας θα μπορούσε να αφορά στον πανοπτικό χαρακτήρα, κατά πολιτική αναλογία, της επιτήρησης των κάποιου αποτελέσματος του τρόμου.

79. Για το Πανοπτικόν βλ. Bentham Jeremy, *Panopticon Writings*, Verso, 1995. Για τη διάδοσή του ως πειθαρχική αρχή, βλ. Foucault Michel *Surveiller et punir*, σ. 228-264, Gallimard, Tel, 1975 [*Επιτήρηση και τιμωρία. Η Γέννηση της φυλακής*, μετ. Ιουλιέττα

Ράλλη & Καίτη Χατζηδήμου, Ράππας, Αθήνα, 2004].

80. Το αποτέλεσμα που παράγεται είναι χωρικό αλλά ο τρόπος λειτουργίας είναι κυρίως χρονικός.

81. Cochet Hugues, *Des barbelés dans la sierra*, σ. 287, ORSTOM, 1993.

82. «La terre et le sang», αποσπάσματα από το περιοδικό *Dial*, τεύχ. 983 και 1002, στη *Monde Diplomatique*, Απρίλιος 1985.

83. Παρατίθεται στο Rodriguez Roberto, «Barbed Wired for controversy» στον δικτυακό τόπο www.indians.org.

84. Jean Ziegler, «Quinze ans de conflit au Sahara Occidental», *Le Monde Diplomatique*, Μάρτιος 1989. Επίσης, για την επίλυση της σύγκρουσης, την κατάπαυση των εχθροπραξιών το 1991 και το προβλεπόμενο δημοψήφισμα, που αναβάλλεται συνεχώς, Mariano Aguirre «Vers la fin du conflit au Sahara Occidental», *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 1997.

85. Niels Kadritzke, «Chypre, otage de l'affrontement entre Athènes et Ankara», *Le Monde diplomatique*, Σεπτέμβριος 1998 και Eric Rouleau, «La partition s'enracine à Chypre», *Le monde Diplomatique*, Οκτώβριος 1996.

86. «Un village libanais une nouvelle fois annexé à la zone occupée par Israël», *Le Monde*, 17 Απριλίου 1999.

87. Béatrice Guelpa, «Gaza, écran total», *L' Hebdo*, 30 Δεκεμβρίου 1998.

88. Anne Nivat «Les réfugiés liés au bon pouvoir russe pour passer la frontière», *Libération*, 30 Νοεμβρίου 1999.

89. Juan Goytisolo, «Un nouveau mur de la honte», *Le Monde Diplomatique*, Οκτώβριος 1992.

90. Ό.π.

91. Lorraine Millot, «L'Autriche frissonne sous les vents d'Est», Σάββατο 12 και Κυριακή 13 Ιουνίου 1999.

92. Τίτλος ενός βιβλίου με κείμενα που συλλέχτηκαν και παρου-

σιάστηκαν από τον Jean-Pierre Perrin-Martin, L'Harmattan, Paris, 1998. Ο Jean-Pierre Perrin-Martin είναι επίσης σημαίνον μέλος της κίνησης «Συρματοπλεγμένη Ευρώπη» και ένας από τους συγγραφείς του βιβλίου *La Rétention*, L'Harmattan, 1996.

93. Βλ. Pedro Lima και Régis Sauder, «Arenc, inhumaine antichambre du départ», *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 1999.

94. Βλ. Laurence Vanpaeschen, «En Belgique, un arsenal répressif contre les étrangers», *Le Monde Diplomatique*, Ιανουάριος 1999.

95. Aloise Salvatore, «L'Italie ne veut plus être une "aubaine" pour les irréguliers», *Le Monde*, 20 Αυγούστου 1998. Lager ονόμαζαν οι Γερμανοί τα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

96. Frédérick Bobin, «Les dernières heures des "boat-people" vietnamiens à Hongkong», *Le Monde*, 18 Απριλίου 1995.

97. Nadine Picaudou, «Dispersion, résistance et espoirs des exiles palestiniens», *Le Monde Diplomatique*, Ιούλιος 1992.

98. Florence Aubenas, «Prisonniers et boucliers des Serbes», *Libération*, 24 Μαΐου 1999.

99. Έπίσης στο βιβλίο του Egon Larsen, *Une flamme derrière les barbelés, histoire d' Amnesty International*, 1979. Επίσης στο δικτυακό τόπο του καναδέζικου παραρτήματος της Διεθνούς Αμνηστίας, ένα κινούμενο σχέδιο απεικονίζει ένα τμήμα συρματοπλέγματος οι προεξοχές του οποίου βαθμιαία μεταμορφώνονται σε φτερά ενός πουλιού που πετάει.

100. «En aucun cas nous n'aurions recours aux vieilles méthodes», συνέντευξη με τον Gyula Horn, πρώην υπουργό Εξωτερικών της Ουγγαρίας στη *Le Monde*, 5 Νοεμβρίου 1999.

101. Ο όρος interface («διεπιφάνεια» ή «διεπαφή») παρουσιάζει ενδιαφέρον λόγω της γενικής λειτουργίας του, στον βαθμό που υποδεικνύει κάθε μηχανισμό που ρυθμίζει τα περάσματα μεταξύ δύο διακριτών συστημάτων. Η διεπιφάνεια είναι ταυτόχρονα η επιφάνεια που επιτρέπει την επικοινωνία ανάμεσα σε δύο επίπεδα (επαφές) και η δια-

δικασία που διευθετεί τις συναλλαγές ανάμεσα στα επίπεδα (διά). «Πρόσβαση», «κατώφλι», «σύνορο» είναι υπερβολικά παθητικοί όροι, γιατί υποδεικνύουν μόνο το όριο, όχι την ενεργό διαδικασία της επιλογής.

102. Η διαδικασία συνίσταται στον εντοπισμό των δυνητικών κινδύνων για τη βέλτιστη λειτουργία του εν λόγω τόπου, μέσω της εμφάνισης («ύποπτη» εθνική καταγωγή, εμφανής έλλειψη οικονομικών πόρων του πελάτη, μη αποδεκτή αμφίεση), και της συμπεριφοράς («άσκοπη» ραθυμία, απότομες κινήσεις, δυνατή φωνή, επιθετικότητα).

103. André Vitalis, «Être vu sans jamais voir. Le regard omniprésent de la vidéosurveillance», *Le Monde diplomatique*, Μάρτιος 1998.

104. Για τη διαφορά μεταξύ της άμεσης παθητικής οπτικής και της έμμεσης ενεργού οπτικής, βλ. Virilio Paul, *L'inertie populaire*, Christian Bourgois, coll. «choix-essais», 1994.

105. Alexandre Garcia, «La vidéosurveillance se generalize dans les lieux publics et les enterprises», *Le Monde*, 6 Αυγούστου 1998.

106. Susan G. Davis, «Quand les parcs à theme gangrènent les villes», *Le Monde Diplomatique*, Ιανουάριος 1998.

107. J-P. Besset και Pascale Kremer, «Le nouvel attrait pour les residences sécurisées», *Le Monde*, 15 Μαΐου 1999.

108. Bourdieu Pierre, «Effets de lieu» στο *La Misère du Monde*, σ. 163, Le Seuil, Libre Examen, 1993.

109. Ό.π., σ. 165.

110. Castel Robert, *Les Métamorphoses de la question sociale, une chronique du salariat*, σ. 666, Gallimard, Folio Essais, 1995.

111. Δεν πρόκειται υποχρεωτικά μόνο για τον δρόμο, αλλά για κάθε τόπο που αποτελεί τόπο εγκατάλειψης για ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων. Εξάλλου, ο τόπος αυτός μπορεί να μετακινείται και να ακολουθεί τον ανεπιθύμητο όπου κι αν πηγαίνει αυτός.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΟΛΙΒΙΕ ΡΑΖΑΚ *ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΡΜΑΤΟΠΛΕΓΜΑΤΟΣ* ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΑΠΑΔΟΥΚΑΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΩΣΤΑ ΔΕΣΠΟΙΝΙΑΔΗ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΑΛΤΙΝΤΖΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΙΩΑΚΕΙΜ ΤΡΙΚΑΛΙΑΡΗ. ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΤΟ 2008 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΒΑΝΙΑΣ

Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος

Εδώ και πάνω από έναν αιώνα το συρματόπλεγμα έχει γίνει καθολικό σύμβολο καταπίεσης, τυραννίας και βίας. Εμφανίστηκε αρχικά στη Βόρεια Αμερική για τον περιορισμό των κοπαδιών μέσα σε έναν περίκλειστο χώρο, χρησιμοποιήθηκε μαζικά στον πόλεμο χαρακωμάτων ανάμεσα στο 1914 και το 1918 και στη συνέχεια στα αρχιπελάγη των στρατοπέδων συγκέντρωσης σε όλο τον κόσμο κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα. Το συρματόπλεγμα, λόγω της μέγιστης αποτελεσματικότητας και του ελάχιστου κόστους του, καταλαμβάνει εξέχουσα θέση μεταξύ των επινοήσεων που σημαδεύουν την ιστορία του 20ού αιώνα. Οι τρόποι χρήσης του αποκαλύπτουν, πολύ πριν από την εμφάνιση της ασθένειας των τρελών αγελάδων, ένα από τα πιο καλά φυλαγμένα μυστικά της νεοτερικής βιοπολιτικής οικονομίας: ό,τι εφαρμόζεται στα κοπάδια, εφαρμόζεται εξίσου και στον άνθρωπο.

ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ISBN 978-960-288-227-6